

CRNA GORA
AGENCIJA ZA ELEKTRONSKE KOMUNIKACIJE
I POŠTANSKU DJELATNOST

ANALIZA VELEPRODAJNOG TRŽIŠTA
TRUNK SEGMENTA IZNAJMLJENIH LINIJA

Podgorica, novembar 2011. godine

UVOD	4
1.1. Evropski regulatorni okvir za elektronske komunikacije	4
1.2. Zakon o elektronskim komunikacijama	5
1.3. Hronološki redosljed aktivnosti	7
2. Definicija relevantnog tržišta	9
2.1. Opis postupka definisanja tržišta	9
2.2. Definicija i karakteristike usluge iznajmljenih linija	9
2.3. Tržište usluge iznajmljenih linija	10
2.4. Definicija maloprodajnog tržišta	12
2.4.1. Da li iznajmljene linije različitih kapaciteta pripadaju jedinstvenom maloprodajnom tržištu?.....	14
2.4.3. Da li nacionalne i međunarodne iznajmljene linije pripadaju	17
2.5. Definicija tržišta veleprodaje	18
2.5.1. Da li iznajmljene linije i djelovi iznajmljenih linija predstavljaju supstitutivne usluge?.....	19
2.5.2. Da li trunk i terminalni segmenti iznajmljenih linija pripadaju istom tržištu?.....	21
2.5.3. Gdje se nalazi odgovarajuća granica između tržišta trunk segmenata iznajmljenih linija i tržišta terminalnih segmenata iznajmljenih linija?	22
2.5.4 Postoji li dalja segmentacija unutar tržišta trunk segmenata prema kapacitetu iznajmljenih linija?	23
2.6. Tržište trunk segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou.....	23
2.7. Relevantno tržište u geografskoj dimenziji.....	23
3. Procjena postojanja operatora sa značajnom tržišnom snagom	25
3.1. Cilj i predmet analize tržišta	25
3.2. Analiza podataka na tržištu veleprodajnih trunk segmenata iznajmljenih linija	26
3.2.1 Tržišno učešće operatora na relevantnom tržištu	26
3.2.2 Nadzor infrastrukture kod koje postoje velike prepreke infrastrukturne konkurencije	28
3.2.3 Ekonomija širine	29
3.2.4 Ekonomija obima	29
3.2.5 Step en vertikalne integracije	30
3.3. Zaključak analize tržišta trunk segmenata iznajmljenih linija - veleprodajni nivo.....	30
4. Prepreke razvoju efikasne tržišne konkurencije	31
4.1. Uvod	31
4.1.1. Tržišna dimenzija prepreka razvoju tržišne konkurencije	32
4.1.2 Uzročno posljedična dimenzija prepreka razvoju tržišne konkurencije	34
4.1.3. Pregled prepreka razvoju efikasne tržišne konkurencije prepoznatih u evropskoj praksi	35
4.2. Prepreke razvoju efikasne konkurencije na tržištu veleprodajnih trunk segmenata	37
4.2.1 Odbijanje dogovora/uskraćivanje pristupa	38
4.2.2 Prenoš enje značajne tržišne snage na osnovama nevezanim za cijene	39
4.2.3 Prenoš enje značajne tržišne snage na osnovama vezanim za cijene	44

_ 5. Određivanje obaveza operatoru sa značajnom tržišnom snagom	46
5.1. Obaveza omogućavanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja	47
5.2. Obaveza obezbjeđivanja jednakog tretmana-nediskriminatornost	50
5.3. Obaveza obezbjeđivanja preglednosti	52
5.4. Obaveza odvajanja računovodstvenih evidencija	54
5.5. Obaveza nadzora cijena i troškovnog računovodstva	56

UVOD

1.1. Evropski regulatorni okvir za elektronske komunikacije

Evropska komisija je marta 2002. godine usvojila četiri direktive koje predstavljaju regulatorni okvir iz 2002. godine na području elektronskih mreža i komunikacionih usluga, dok je peta direktiva, koja je takođe sastavni dio regulatornog okvira, usvojena u oktobru 2002. godine.

- Direktiva 2002/19/EC o pristupu i interkonekciji elektronskih komunikacionih mreža i pripadajućih dodatnih usluga („Direktiva o pristupu“),
- Direktiva 2002/20/EC o autorizaciji na području elektronskih komunikacionih mreža i usluga („Direktiva o autorizaciji“),
- Direktiva 2002/21/EC o zajedničkom regulatornom okviru za elektronske komunikacione mreže i usluge („Okvirna direktiva“),
- Direktiva 2002/22/EC o univerzalnom servisu i pravima korisnika u vezi sa elektronskim komunikacionim mrežama i uslugama („Direktiva o univerzalnom servisu“),
- Direktiva 2002/58/EC o obradi ličnih podataka i zaštiti privatnosti u sektoru elektronskih komunikacija („Direktiva o privatnosti u elektronskim komunikacijama“).

Na osnovu prvog stava člana 15. Okvirne direktive (Direktiva 2002/21/EC), Evropska komisija je usvojila:

- Preporuku (2003/311/EC) od 11. Februara 2003. godine o relevantnim tržištima na području elektronskih komunikacija 2007. godine, koja je zamijenjena sa
- Preporukom (2007/879/EC) od 17. Decembra 2007. godine o relevantnim tržištima na području elektronskih komunikacija podložnima prethodnoj regulaciji.

Preporuka iz februara 2003. godine je sadržala 18 tržišta podložnih prethodnoj regulaciji, što znači da je Evropska komisija zaključila da su na tim tržištima istovremeno zadovoljena tri kriterijuma (Test tri kriterijuma), te na taj način utvrdila da su navedena tržišta podložna prethodnoj regulaciji u većini zemalja Evropske unije. Navedena Preporuka o relevantnim tržištima izmijenjena je na način da umjesto 18 relevantnih tržišta, na osnovu nove Preporuke o relevantnim tržištima iz decembra 2007. godine, postoji 7 relevantnih tržišta koja su podložna prethodnoj regulaciji. Tržišta

koja više nisu sastavni dio važeće Preporuke o relevantnim tržištima, nacionalna regulatorna tijela i dalje mogu tretirati, ali na način da prethodno dokažu da su na tim tržištima istovremeno zadovoljena tri kriterijuma (Test tri kriterijuma).

1.2. Zakon o elektronskim komunikacijama

Prethodno navedene direktive implementirane su u crnogorsko zakonodavstvo kroz Zakon o elektronskim komunikacijama (ZEK), koji je stupio na snagu 2008. godine. Osnovni cilj postupka analize tržišta je utvrđivanje efikasnosti tržišne konkurencije na tom tržištu, tj. postojanje jednog ili više operatora koji imaju značajnu ili zajedničku značajnu tržišnu snagu na relevantnom tržištu. Na osnovu rezultata sprovedene analize ili Testa tri kriterijuma određuju se, zadržavaju, mijenjaju ili ukidaju mjere iz čl. 44, 45, 46, 47, 48, 49 i 50 ZEK, pri čemu Agencija za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost (u daljem tekstu EKIP) uzima u obzir načelo racionalnosti i proporcionalnosti, uz obrazloženje naređenih mjera.

Zakonom o elektronskim komunikacijama (Sl.list Crne Gore, broj 50/2008) u članu 8 utvrđena je, između ostalih, nadležnost EKIP-a da vrši nadzor tržišta, utvrđuje operatore sa značajnom tržišnom snagom i preduzima preventivne mjere za sprječavanje negativnih efekata značajne tržišne snage operatora.

ZEK-om je propisano da se prilikom određivanja relevantnih tržišta iz stava 1 člana 41. uzima u obzir praksa Evropske unije, što znači da se bez dokazivanja kumulativne ispunjenosti tri kriterijuma (Test tri kriterijuma), može vršiti ex-ante regulacija samo onih relevantnih tržišta iz Preporuke od 2007.

Ostala tržišta se mogu regulisati ukoliko se utvrdi da su su na tim tržištima istovremeno zadovoljena sljedeća tri kriterijuma:

1. prisustva snažnih i trajnih prepreka za ulazak na tržište, koje mogu biti strukturne, pravne i regulatorne prirode;
2. procjene povećanja konkurentnosti određenog relevantnog tržišta u naredne dvije godine i u odsustvu regulatornih mjera;
3. ocjene regulatora da li su važećim Zakonom o zaštiti konkurencije propisane mjere za suzbijanje radnji i akata kojim se sprječava, ograničava ili narušava konkurencija, i drugih strukturnih poremećaja na tržištu elektronskih komunikacija.

Shodno navedenom, u slučaju istovremene ispunjenosti sva tri kriterijuma, u skladu sa članom 41 ZEK, EKIP je u mogućnosti da vrši *ex-ante* regulaciju, kako preostalih tržišta koja su bila sastavni dio stare Preporuke o relevantnim tržištima, tako i bilo kojih drugih tržišta koja su specifična za područje elektronskih komunikacionih mreža i usluga u Crnoj Gori. Stoga je EKIP, saglasno ovom članu, utvrdila Odluku kojom se određuju relevantna tržišta usluga na koja se primjenjuje test tri kriterijuma.

Relevantna tržišta usluga, u smislu ove Odluke, su slijedeća:

1. Maloprodajno tržište javno dostupnih usluga lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica koji se pružaju na fiksnoj lokaciji,
2. Maloprodajno tržište javno dostupnih usluga međunarodnih poziva za pravna i fizička lica koji se pružaju na fiksnoj lokaciji,
3. Veleprodajno tržište trunk segmenata iznajmljenih linija,
4. Veleprodajno tržište pristupa i započinjanja (originacije) poziva iz javnih mobilnih telefonskih mreža.
5. Veleprodajno tržište prenosa i emisije radio difuznih signala.

S obzirom da veleprodajno tržište trunk segmenata iznajmljenih linija nije sastavni dio nove Preporuke o relevantnim tržištima, a bilo je kao četrnaesto tržište obuhvaćeno starom Preporukom, EKIP može vršiti vršiti *ex-ante* regulaciju ukoliko dokaže da su istovremeno zadovoljena sva tri kriterijuma. U slučaju da su zadovoljena sva tri kriterijuma (Test tri kriterijuma), EKIP će sprovesti postupak analize tržišta u skladu sa ZEK-om.

U cilju određivanja relevantnog tržišta, ovim dokumentom EKIP će utvrditi relevantno tržište usluga, kao i geografsku dimenziju utvrđenog relevantnog tržišta. Ovaj postupak će se sprovesti shodno Smjernicama Evropske komisije o analizi tržišta i utvrđivanju značajne tržišne snage, a u skladu sa zajedničkim regulatornim okvirom za elektronske komunikacione mreže i usluge, kao i relevantnom pravnom praksom Evropske unije iz područja tržišne konkurencije.

Nakon određivanja predhodno navedenih dimenzija relevantnog tržišta, EKIP će, u saradnji s Upravom za zaštitu konkurencije, ocijeniti efikasnost tržišne konkurencije na tom tržištu.

EKIP će u slučaju nedostatka efikasne tržišne konkurencije, a u skladu sa ZEK-om, procijeniti postoji li na tom relevantnom tržištu jedan ili više operatora sa značajnom tržišnom snagom.

Shodno članu 43. ZEK-a, EKIP rješenjem određuje operatora, odnosno operatore sa značajnom tržišnom snagom na tom tržištu, pri čemu mora narediti preduzimanje bar jedne od mjera iz čl. 44, 45, 46, 47, 48, 49 i 50 ZEK, uzimajući u obzir načelo racionalnosti i proporcionalnosti, kao i obrazloženje naređenih mjera. U slučaju da nisu zadovoljena sva tri kriterijuma, EKIP će novim rješenjem ukinuti rješenja koja su na tom tržištu određivala operatore sa značajnom tržišnom snagom, uključujući i mjere koje su naređene tim rješenjima.

1.3. Hronološki redosljed aktivnosti

Savjet EKIP-a je, na sjednici održanoj 31.03.2011. godine donio Odluku o relevantnim tržištima usluga koja su predmet provjere ispunjenosti testa tri kriterijuma, kojom je naloženo sprovođenje testa tri kriterijuma za veleprodajno tržište trunk segmenata iznajmljenih linija. S obzirom da ovo tržište nije dio važeće Preporuke Evropske komisije o relevantnim tržištima podložnima *ex-ante* regulaciji, potrebno je sprovođenje Testa tri kriterijuma radi ocjene efikasnosti tržišne konkurencije na tom tržištu.

U skladu s navedenim, a sa ciljem prikupljanja svih potrebnih podataka, EKIP je na osnovu pretpostavki i iskustava iz zemalja Evropske Unije, izradila upitnik za operatore koji pružaju usluge na veleprodajnom tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija.. Navedeni upitnik se sastoji od dva dijela, a isti sadrži sve potrebne podatke za sprovođenje postupka utvrđivanja, određivanja i analize relevantnih tržišta podložnih *ex-ante* regulaciji.

Podaci koji su traženi u upitniku se odnose na period od početka 2008 do kraja 2010 i to na polugodišnjem nivou.

EKIP je 18.04.2011. godine operatorima koji su upisani u Registru operatora, prema tabeli 1, poslao upitnik u pisanom i elektronskom obliku, sa rokom dostavljanja popunjenih upitnika od mjesec dana.

R.Br.	Naziv operatora
1.	Crnogorski Telekom a.d. Podgorica
2.	Telenor d.o.o. Podgorica
3.	Društvo za telekomunikacije MTEL d.o.o. Podgorica
4.	Društvo za projektovanje i izgradnju telekomunikacionih objekata "PTT inženjering" d.o.o.
5.	Crnogorski Elektroprenosni Sistem a.d. Podgorica
6.	Montenegro Connect d.o.o. Podgorica
7.	M-Kabl d.o.o. Podgorica
8.	IP Mont d.o.o. Podgorica
9.	FiberNet d.o.o. Podgorica
10.	VOIP d.o.o. Ulcinj
11.	Pronto-Tel Copmany d.o.o. Podgorica
12.	Elta Mont d.o.o. Nikšić
13.	Montekom d.o.o. Ulcinj
14.	Dimal Telcom d.o.o. Podgorica
15.	Informatika Montenegro d.o.o. Podgorica
16.	Cabling d.o.o. Budva
17.	Dasto Montel d.o.o. Cetinje
18.	Zirex d.o.o. Kotor
19.	MNNEWS d.o.o. Podgorica
20.	VOIP Telekom d.o.o. Podgorica
21.	Dynacom d.o.o. Podgorica
22.	VOX d.o.o. Podgorica
23.	Pošta Crne Gore d.o.o. Podgorica

Nakon prijema popunjenih upitnika, EKIP je otpočeo sprovođenje Testa tri kriterijuma na svim relevantnim tržištima.

EKIP je sproveo test tri kriterijuma i dokazao da je relevantno veleprodajno tržište trunk segmenata iznajmljenih linija podložno ex-ante regulaciji i to iz razloga što su kumulativno zadovoljena sva tri kriterijuma koja su bila predmet provjere ispunjenosti testa tri kriterijuma.

U skladu s navedenim, EKIP će sprovesti postupak analize tržišta koji uključuje procjenu postojanja operatora sa značajnom tržišnom snagom, utvrđivanje svih postojećih i potencijalnih prepreka razvoju efikasne konkurencije, kao i određivanja proporcionalnih i adekvatnih regulatornih obaveza operatorima za koje se utvrdi da imaju status operatora sa značajnom tržišnom snagom.

2. Definisiranje relevantnog tržišta

2.1. Opis postupka definisanja tržišta

Relevantno tržište je skup svih javno ponuđenih telekomunikacionih servisa, koji su po svojim karakteristikama i namjeni međusobno zamjenjivi na određenom geografskom području, pri datom nivou cijena.

Osnovna načela definisanja relevantnih tržišta odnose se na analizu stepena supstitucije na strani tražnje, stepena supstitucije na strani ponude i analize potencijalnih konkurentskih pritisaka. Analiza stepena supstitucije na strani tražnje predstavlja utvrđivanje asortimana usluga koje krajnji korisnik može smatrati supstitutivnim uslugama na relevantnom tržištu. Takođe, vrši se analiza može li potencijalni pružalac telekomunikacionih servisa brzo i uz relativno male troškove ponuditi konkretnu uslugu na relevantnom tržištu kao odgovor malom, ali značajnom, trajnom povećanju cijena usluge od strane hipotetskog monopoliste. Kod supstitucije na strani ponude operator odmah reaguje na povećanje cijene, dok je potencijalnim konkurentima potrebno više vremena i ulaganja za pružanje istovjetne usluge na tržištu.

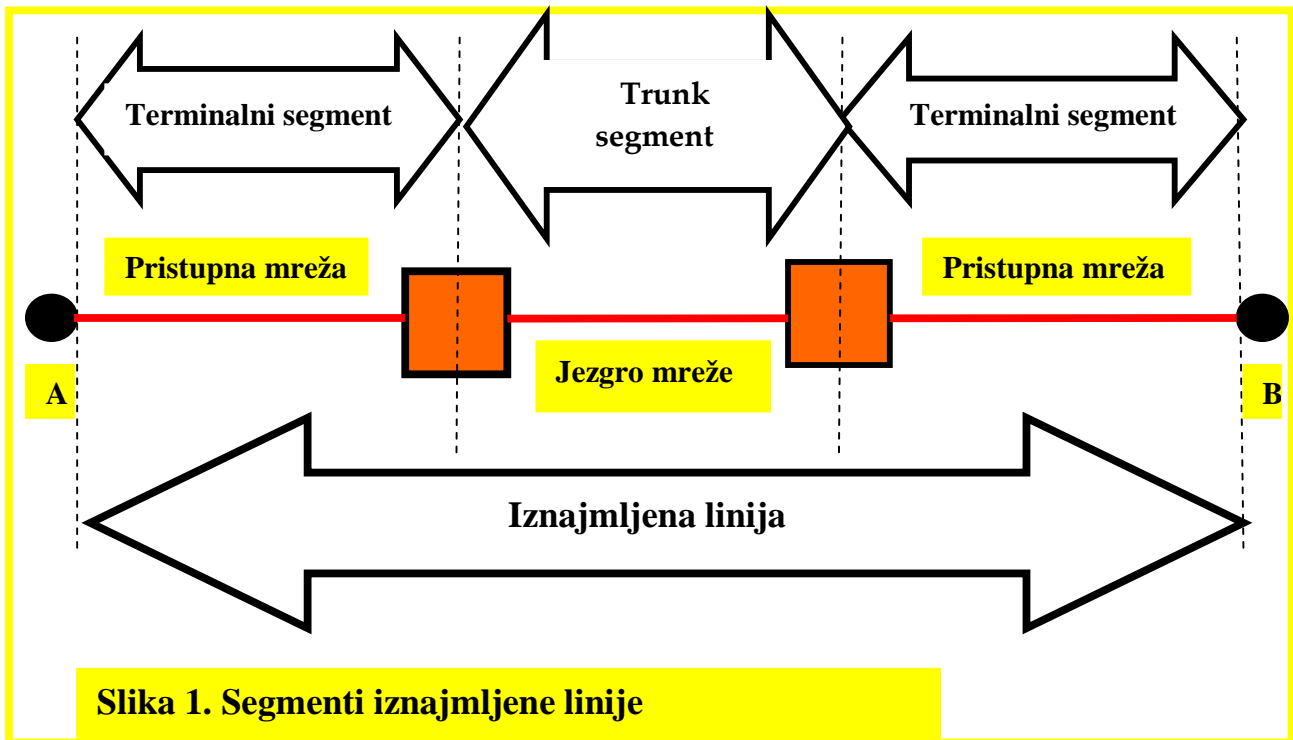
U svrhu definisanja tržišta koristi se tehnika Hipotetičkog Monopolističkog Testa koja, počevši od najuže moguće definicije tržišta koje se analizira, određuje da li hipotetički monopolista može da sprovede malo ali značajno trajno povećanje cijena, a da pritom ne izgubi dio prihoda, usled preorijentacije krajnjih korisnika ka supstitutivnim uslugama.

Relevantno geografsko tržište predstavlja područje na kome su određeni pružaoci telekomunikacionih usluga uključeni u ponudu i tražnju za uslugama, a gdje su uslovi konkurencije dovoljno homogeni da se to područje razlikuje od susjednih područja.

2.2 Definicija i karakteristike usluge iznajmljenih linija

Iznajmljena linija označava pružanje usluge prenosnog kapaciteta između dvije terminalne tačke mreže (**eng. Network Termination Point**) i ne uključuju funkcije komutacije ili rutiranja koje korisnik može kontrolisati kao dio iznajmljene linije. Iznajmljena linija se sastoji od terminalnih segmenata (**eng. Terminating Segment**) i trunk segmenta (**eng. National Trunk Segment**). Terminalni dio iznajmljene linije

povezuje lokaciju operatora (ili njegove opreme) sa lokacijom krajnjeg korisnika. Trunk segment je kapacitet u prenosnom sistemu jezgra mreže (*Core Network*) operatora.

Osnovni parametri iznajmljene linije su: širina propusnog opsega (kapacitet), geografska lokacija terminalnih tačaka i dužina iznajmljene linije. Glavni zahtjev kod pružanja usluge iznajmljene linije je da zahtijevani propusni opseg prenosnog kapaciteta bude simetričan i kontinuirano obezbijeđen korisniku usluge. Dužina iznajmljene linije je radijalno (vazdušno) rastojanje između terminalnih tačaka. Usluga iznajmljenih linija se obezbijuje povezivanjem terminalnih tačaka, odnosno dvije lokacije korisnika sa odgovarajućim kapacitetom.

2.3. Tržište usluge iznajmljenih linija

Tržište iznajmljenih linija je jedno od osnovnih tržišta elektronskih komunikacija, koje operatorima omogućava da preko osnovne prenosne infrastrukture pružaju svoje elektronske komunikacione usluge, a poslovnim korisnicima da povežu svoje filijale međusobno ili sa okruženjem.

Dugi niz godina uslugu iznajmljenih linija u Crnoj Gori pružao je isključivo Crnogorski Telekom AD Podgorica odnosno njegovi pravni prethodnici Telekom Crne Gore i JP PTT Crne Gore. Tek u nekoliko posljednjih godina iznajmljene linije korisnici mogu zakupiti i kod drugih operatora. Prema evidenciji Agencije za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost za pružanje usluge iznajmljenih linija registrovani su operatori (prema abecednom redu):

Operator	Adresa sjedišta operatora
Cabling doo Budva	Mediteranska 8 , 85310 Budva
Crnogorski elektroprenosni sistem Podgorica	Svetog Petra Cetinjskog 18, 81000 Podgorica
Crnogorski Telekom AD Podgorica	Moskovska 29, 81000 Podgorica
Dasto Montel doo Cetinje	81250 Cetinje
FiberNet doo	Kralja Nikole 27a, 81000 Podgorica
Mnnews doo Podgorica	Bohinjska 1A, 81000 Podgorica
Mtel doo Podgorica	Kralja Nikole 27, 81000 Podgorica
Radio-difuzni centar doo Podgorica	Cetinjski put bb, 81000 Podgorica

Međutim još uvijek nijesu svi operatori počeli sa pružanjem usluga iznajmljenih linija i trenutno ove usluge pružaju :

Operator	Adresa sjedišta operatora
Crnogorski Telekom AD Podgorica	Moskovska 29, 81000 Podgorica
Mnnews doo Podgorica	Bohinjska 1A, 81000 Podgorica
Mtel doo Podgorica	Kralja Nikole 27, 81000 Podgorica
Radio- difuzni centar doo Podgorica	Cetinjski put bb, 81000 Podgorica

Za pružanje usluge iznajmljenih linija koriste se mreže bazirane na kablovima sa metalnim paricama, kablovima sa optičkim vlaknima i bežične mreže. Pri tome jedino su mreže bazirane na različitim vrstama kablova sposobne da omoguće pružanje usluge iznajmljenih linija većih kapaciteta za veći broj korisnika. Bežične mreže ne mogu odgovoriti ovim zahtjevima zbog relativno skromnih kapaciteta i ograničenosti radio-frekvencijskog spektra. Crnogorski Telekom AD Podgorica za pružanje usluge iznajmljenih linija uglavnom koristi transportne mreže bazirane na različitim vrstama kablova.

Iznajmljene linije koje se pružaju u Crnoj Gori su kapaciteta od 64 kbit/s do 155 Mb/s. Iznajmljene linije se uglavnom pružaju po sistemu „od kraja do kraja“. Na tom principu su određene i cijene iznajmljenih linija koje se sastoje od cijene zasnivanja (instalacione takse) i cijene mjesečnog zakupa iznajmljene linije.

Crnogorski Telekom daje cijene za mjesne iznajmljene linije (u oblasti jedne telefonske centrale, oblast između dvije telefonske centrale i oblast između tri i više telefonskih centrala), za međumjesene iznajmljene linije (između susjednih opština i unutar Crne Gore) i za međunarodne iznajmljene linije.

Cijene Mnnews-a formirane su na osnovu kapaciteta iznajmljene linije bez obzira na dužinu.

Cijene M:Tel-a su takođe formirane su na osnovu kapaciteta iznajmljene linije bez obzira na odstojanje od upravne zgrade M:Tel-a do lokacije korisnika koja je najdalje u graničnim opštinama Crne Gore.

Cijene Radio-difuznog centra su date po kapacitetima i broju radio-relejnih veza koje su uključene u realizaciju iznajmljene linije. U tržištu iznajmljenih linija postoje bar dva osnovna tipa tržišta koja treba razmatrati: tržište usluga koje se pružaju krajnjim korisnicima (tržište maloprodaje) i tržište inputa koji su neophodni operatorima da pružaju usluge i proizvode krajnjim korisnicima (tržište veleprodaje). U okviru ova dva tržišta mogu se praviti dalje distinkcije tržišta, što zavisi od osobina ponude i potražnje.

Revidiranom Preporukom o relevantnim tržištima usluga Evropska komisija je naglasila da maloprodajno tržište iznajmljenih linija nije više podložno *ex ante* regulaciji, ali da će efekti regulacije na veleprodajnom nivou doprinijeti povećanju stepena konkurentnosti maloprodajnog tržišta. Evropska komisija smatra da nije neophodno da se proširuje broj kategorija u okviru maloprodajnog tržišta, s obzirom na pretpostavku da se regulatornom intervencijom na nivou veleprodaje može očekivati rješavanje pitanja neefikasne konkurencije na nivou maloprodaje.

2.4. Definicija maloprodajnog tržišta

Recital (7) Preporuke jasno ukazuje da je polazna tačka u postupku definisanja relevantnog veleprodajnog tržišta određivanje karakteristika i definisanje odgovarajućeg maloprodajnog tržišta u periodu koji se analizira, procjenom stepena supstitucije na strani tražnje i stepena supstitucije na strani ponude.

Na maloprodajnom tržištu usluge iznajmljenih linija se pružaju krajnjim korisnicima, koji su pretežno poslovni korisnici, a kojima iste služe za povezivanje geografski distribuiranih filijala, povezivanje sa okruženjem i prenos različitih vrsta signala.

Kod definisanja tržišta iznajmljenih linija EKIP nastavlja svoju analizu ocjenom objektivnih i funkcionalnih karakteristika koje kupci (krajnji korisnici ili drugi

operatori) očekuju kad zahtijevaju uslugu iznajmljene linije. EKIP razlikuje sljedeće funkcionalne karakteristike iznajmljene linije:

- obezbjeđuje povezanost krajnjih terminalnih tačaka mreže (lokacija korisnika);
- ne uključuje funkciju komutacija ili rutiranja na zahtjev koje bi bile kontrolisane od strane krajnjeg korisnika.
- obezbjeđuje transparentan i simetričan prenosni kapacitet;
- omogućava zahtijevani stepen raspoloživosti kapaciteta.

Usluge, odnosno proizvodi koji ne ispoljavaju navedene karakteristike ne mogu biti bliski supstituti „tradicionalnim“ iznajmljenim linijama, i kao takvi bi izazivali manji konkurentski pritisak na strani tražnje na relevantnom tržištu. Usluge, odnosno proizvodi sa gore navedenim karakteristikama koje se ne mogu podvesti pod terminom tradicionalnih iznajmljenih linija mogu se smatrati bliskim ili čak savršenim supstitutivnim uslugama i mogu pripadati istom tržištu. Međutim sposobnost supstitucije može biti umanjena zbog znatnih troškova prelaska kod drugog ponuđača ili na korišćenje druge usluge. Korisnik koji je investirao u opremu za korišćenje jedne vrste usluga često neće biti spreman da preuzme dodatne troškove u cilju prelaska na supstitutivnu uslugu. Česti su i slučajevi da su korisnici vezani za postojeće usluge dugoročnim ugovorima ili visokim troškovima terminalne opreme. Tako da, u slučaju kada su korisnici prilikom prelaska sa korišćenja jedne usluge na korišćenje druge supstitutivne usluge suočeni sa visokim troškovima prelaska, te usluge neće biti uključene na isto tržište.

U svojoj Preporuci Evropska komisija sugeriše da relevantno tržište iznajmljenih linija na maloprodajnom nivou treba da uključi minimalni set iznajmljenih linija. *Eksplanatorni memorandum*¹, u svojoj diskusiji identifikuje „minimalni set“ iznajmljenih linija kao „posebno relevantno tržište na nivou maloprodaje. Maloprodajno tržište minimalnog seta iznajmljenih linija se odnosi na definisan opseg usluga na tržištu iznajmljenih linija. Opseg je definisan prema tipu (analogna, digitalna), prema specifičnostima namjene (prenos govora, prenos podataka, nestruktuirani i strukturirani prenos itd.), kao i prema kapacitetu iznajmljene linije.

Članom 51 Zakona o elektronskim komunikacijama je, takođe, predviđeno da Ministarstvo propisuje uslove i način korišćenja minimalnog seta zakupljenih linija i

¹ EXPLANATORY NOTE- Accompanying document to the Commission Recommendation on Relevant Product and Service Markets within the electronic communications sector susceptible to ex ante regulation in accordance with Directive 2002/21/EC of the European Parliament and of the Council on a common regulatory framework for electronic communications networks and services

dvogodišnje preispituje njihov opseg, koji je potrebno obezbijediti korisnicima na cijeloj teritoriji Crne Gore, saglasno međunarodnoj metodologiji i praksi, tržišnim i razvojnim potrebama, tehnološkom razvitku i objektivnim mogućnostima operatora. Pravilnik o uslovima i načinu korišćenja minimalnog seta zakupljenih linija (Sl.list Crne Gore, broj 70/2009) precizira minimalni set zakupljenih linija kao set digitalnih zakupljenih linija (64 kbit/s; 2048 kbit/s, nestruktuirani; 2048 kbit/s, struktuirani i 34 Mb/s).

EKIP je u tržište iznajmljenih linija na maloprodajnom nivou uključio i iznajmljene linije koje imaju kapacitete između onih identifikovanih minimalnim setom iznajmljenih linija (kapacitete $n \times 64$ kbit/s i $n \times 2$ Mbit/s), kao i kapacitete 140 i 155 Mb/s. Kapaciteti iznajmljenih linija na maloprodajnom nivou koji se trenutno nude u Crnoj Gori su: 64 kbit/s; $n \times 64$ kbit/s (128 kbit/s; 256 kbit/s; 512 kbit/s i 1024 kbit/s); 2 Mbit/s; $n \times 2$ Mbit/s; 34 Mb/s i 140/155 Mb/s. Navedeni kapaciteti podrazumijevaju, između ostalog, iznajmljene linije usaglašenih tehničkih karakteristika.

Opseg maloprodajnog tržišta iznajmljenih linija se bazira na analizi stepena supstitucije na strani tražnje i stepena supstitucije na strani ponude različitih usluga, odnosno proizvoda koji potencijalno mogu biti supstitut iznajmljenoj liniji. Osnovni elementi koji se razmatraju kod analize stepena supstitucije na strani tražnje i stepena supstitucije na strani ponude su: kapacitet iznajmljene linije, dužina iznajmljene, lokacije krajnjih tačaka, funkcionalne karakteristike i cijena. Takođe, veoma su važne kvalitativne karakteristike, jer u nekim slučajevima postoje još uvijek razlike koje se tiču kvaliteta usluge prenosa govora i usluge prenosa podataka.

U daljem postupku definisanja tržišta EKIP razmatra slijedeća pitanja:

- Da li iznajmljene linije različitih kapaciteta pripadaju jedinstvenom maloprodajnom tržištu?
- Da li su kapaciteti koji pružaju usluge prenosa podataka supstitut tradicionalnoj usluzi iznajmljenih linija?
- Da li nacionalne i međunarodne iznajmljene linije pripadaju jedinstvenom maloprodajnom tržištu?

2.4.1. Da li iznajmljene linije različitih kapaciteta pripadaju jedinstvenom maloprodajnom tržištu?

S obzirom da su iznajmljene linije dostupne u širokom rasponu kapaciteta EKIP je, za potrebe definisanja relevantnog tržišta, razmatrala stepen supstitutivnosti iznajmljenih linija različitog kapaciteta.

1.4.1.1. Analiza stepena supstitutivnosti na strani tražnje

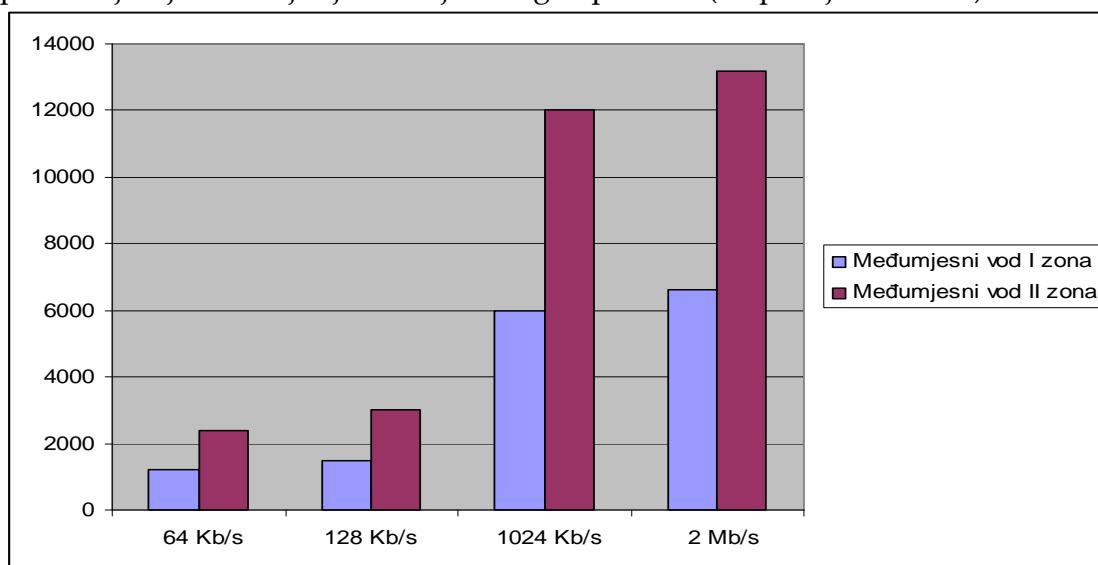
- o Funkcionalna supstitutivnost

Iznajmljene linije na nivou maloprodaje se obezbjeđuju kao dodijeljeni kapacitet shodno zahtjevima i potrebama krajnjih korisnika. Sa funkcionalnog aspekta, generalno je izvodljivo koristiti veći broj iznajmljenih linija manjeg kapaciteta kao supstitut iznajmljenoj liniji većeg kapaciteta. Iznajmljena linija većeg kapaciteta, takođe, zadovoljava zahtjeve iznajmljene linije manjeg kapaciteta.

- o Cjenovni aspekt

Hipotetički monopolistički test sagledava reakciju krajnjih korisnika i potencijalne konkurencije kao odgovor na malo, ali značajno i trajno povećanje cijena pružaoca usluga iznajmljenih linija.

EKIP smatra da razlike u cijenama godišnjeg zakupa iznajmljenih linija različitih kapaciteta ukazuju da je malo vjerovatno da bi krajnji korisnici pribjegli zakupu konfiguracije od većeg broja iznajmljenih linija kapaciteta manjeg kapaciteta (na primjer dvije iznajmljene linije kapaciteta 1024 kbit/s) kao odgovor na malo ali značajno i trajno povećanje cijene iznajmljene linije većeg kapaciteta (na primjer 2Mbit/s).

Slika 3. Pregled cijena godišnjeg zakupa (u Eurima bez PDV-a) međumjesnog voda po zonama i kapacitetima

Međutim, efekat supstitucije je moguć u slučaju da hipotetički monopolista poveća cijene iznajmljenih linija određenog kapaciteta, kada se može očekivati orijentacija krajnjih korisnika ka iznajmljenim linijama slijedećeg većeg kapaciteta, a koji je proizvod iznajmljenih linija manjeg kapaciteta.

EKIP ocjenjuje da iznajmljene linije različitih kapaciteta pripadaju jedinstvenom maloprodajnom tržištu i da ne postoji potreba za daljom distinkcijom tržišta iznajmljenih linija na maloprodajnom nivou, a to potvrđuje i mišljenje Evropske komisije koja smatra da nije neophodno da se identifikuju posebna tržišta za sve kategorije iznajmljenih linija.

2.4.2. Da li su kapaciteti koji pružaju usluge prenosa podataka supstitut tradicionalnoj usluzi iznajmljenih linija?

Preporuka Evropske komisije o relevantnim tržištima navodi kod definicije iznajmljene linije da je riječ o: „dodijeljenim konekcijama i kapacitetu“ i skreće pažnju na poštovanje principa tehnološke neutralnosti.

EKIP je identifikovao specifične usluge (upravljane usluge prenosa podataka): IP-VPNs i Ethernet, koje omogućavaju zakup i dodjelu kapaciteta, a koje se trenutno nude u Crnoj Gori.

2.4.2.1. Analiza stepena supstitutivnosti na strani tražnje

U cilju sagladavanja supstitutivnosti na strani tražnje, EKIP pristupa identifikaciji usluga, odnosno proizvoda koji mogu da pružaju funkcionalno ekvivalente usluge usluzi tradicionalne iznajmljene linije, tj mogu biti bliski ili savršeni supstituti usluzi tradicionalnih iznajmljenih linija.

o Funkcionalna supstitutivnost

▪ IP-VPN

VPN (**eng. *Virtual Private Network***) je usluga koja korisnicima omogućava povezivanje geografski distribuiranih lokacija u cilju realizacije privatne mreže. Kod tehnoloških rješenja baziranih na Internet protokolu terminalna oprema korisnika je vezana za IP adresu koju definiše krajnji korisnik. Iz tog razloga IP linije mogu biti korišćene po principu u „od tačke do tačke“ aplikacijama ili u „od tačke do više tačaka“ aplikacijama. Usluga koje omogućava krajnjem korisniku prenos podataka i mogućnost izbora prijema podataka sa različitih destinacija tj. „od tačke do više tačaka“ ne predstavlja uslugu ekvivalentnih karakteristika tradicionalnoj iznajmljenoj liniji. Stoga, iako je veliki broj poslovnih korisnika u Crnoj Gori odlučio da realizuje svoje privatne mreže korišćenjem VPN usluge, EKIP zaključuje da kapaciteti koji obezbjeđuju uslugu komutiranja na zahtjev i koji obezbjeđuju povezanost “od tačke ka više tačaka” ne predstavljaju usluge funkcionalno ekvivalentne tradicionalnim iznajmljenim linijama, odnosno VPN usluge ne predstavljaju potpuni supstitut uslugama iznajmljenih linija.

- **Ethernet**

Ethernet je najraširenija mrežna tehnologija, koja se zbog brzog tehnološkog razvoja, raširenosti i povoljnih cijena sve više pojavljuje kao standardna tehnologija za širokopojasne mreže. Ethernet linije su dostupne u kapacitetima od 10 Mbit/s ili 100 Mbit/s, 1 Gb/s i 10 Gb/s. U Crnoj Gori se Ethernet za sada nudi sa kapacitetom do 1 Gb/s. Ethernet, za razliku od tradicionalne iznajmljene linije, u osnovi ne omogućava konstantnu širinu propusnog opsega, pa su zato potrebna određena prilagođavanja između ponuđača i korisnika, ipak se to lako postiže ugradnjom dodatnih konvertora. Stoga, Ethernet tehnologija može biti konfigurisana na način da pruža ekvivalentno funkcionalnu uslugu usluzi tradicionalne iznajmljene linije velikog kapaciteta.

- *Cjenovni aspekt*

Primjena Hipotetičkog monopolističkog testa u ocjeni da li ovako širok raspon „upravljanih usluga prenosa podataka“ vrši ograničenje na potencijalno povećanje cijena minimalnog seta iznajmljenih linija je veoma otežano. Naime, cijene upravljanih usluga prenosa podataka se generalno utvrđuju na bazi brojnih i varijabilnih kriterijuma, kao što su nivo kvaliteta usluge i kapacitet. S druge strane, EKIP smatra da ethernet linkovi mogu predstavljat cjenovni pritisak na hipotetičkog monoplista na pružanju tradicionalnih iznajmljenih linija, jer bi konkurenti mogli jeftinijom ethernet tehnologijom pružati konkurentne usluge.

- *Analiza stepena supstitucije na strani ponude*

EKIP je razmatrao mogućnost da li bi se, u slučaju malog ali značajnog i trajnog povećanja cijene tradicionalne iznajmljene linije od strane hipotetičkog monopoliste, pružalac usluge upravljanog prenosa podataka u relativno kratkom roku i bez velikih investicionih ulaganja preorijentisao na pružanje usluge iznajmljenih linija. Alternativni operator koji pruža usluge upravljanog prenosa podataka bi bio u mogućnosti, da usled hipotetičkog povećanja cijene iznajmljenih linija, poveća stepen iskorišćenosti sopstvene mreže i zavisno od neophodnog nivoa investicija u novu mrežnu opremu, pristupi pružanju usluge iznajmljenih linija.

Kako Ethernet može da pruža ekvivalentno funkcionalnu uslugu usluzi tradicionalne iznajmljene linije EKIP je odlučio da ga uključi na jedinstveno maloprodajno tržište.

2.4.3. Da li nacionalne i međunarodne iznajmljene linije pripadaju jedinstvenom maloprodajnom tržištu?

- *Analiza stepena supstitutivnosti na strani tražnje*

Krajni korisnici međunarodnih iznajmljenih linija se neće preorijentisati na korišćenje nacionalnih (mjesnih ili međumjesnih) iznajmljenih linija, kao odgovor na malo ali značajno i trajno povećanje cijena međunarodnih iznajmljenih linija od strane hipotetičkog monopoliste. Stoga, EKIP zaključuje da ne postoji supstitutivnost na strani tražnje između usluge nacionalnih iznajmljenih linija, na jednoj strani i usluge međunarodnih iznajmljenih linija.

- *Analiza stepena supstitutivnosti na strani ponude*

EKIP je analizirao da li bi pružalac usluge međunarodnih iznajmljenih linija pristupio pružanju usluge mjesnih, odnosno međumjesnih iznajmljenih linija u slučaju malog, ali značajnog i trajnog povećanja njihovih cijena od strane hipotetičkog monopoliste. EKIP smatra da se takav preokret ne bi mogao odigrati ni dovoljno brzo ni ekonomično da bi predstavljao potencijalno ograničenje hipotetičkom monopolisti u pravcu povećanja cijena. Naime, pružaocu usluge međunarodnih iznajmljenih linija, u tom slučaju, predstojala bi dodatna ulaganja u kapacitete mreže. Analogno, pružalac usluge mjesnih, odnosno međumjesnih iznajmljenih linija ne bi bio u mogućnosti da se brzo i uz minimalne troškove preorijentiše na pružanje usluge međunarodnih iznajmljenih linija.

EKIP zaključuje da je tržište nacionalnih iznajmljenih linija odvojeno tržište od tržišta međunarodnih iznajmljenih linija.

2.5. Definicija tržišta veleprodaje

Nasuprot maloprodajnom tržištu iznajmljenih linija, gdje se usluge direktno pružaju krajnjim korisnicima, u veleprodajnom segmentu iznajmljene linije zakupljuju drugi operatori koji ih koriste za direktno ili indirektno pružanje svojih prizvoda i usluga krajnjim korisnicima. U stvari, najveći korisnici na veleprodajnom nivou su mobilni operatori, koji kupuju iznajmljene linije na nivou veleprodaje, koriste ih pretežno kao interkonekzione linkove, za povezivanje radio-baznih stanica i transport IP saobraćaja.

U *Eksplanatornom memorandumu* se navodi da Evropska komisija smatra da je moguće da se definišu tržišta maloprodaje i tržišta veleprodaje koja su u širokom smislu paralelna. Pružaoci usluge iznajmljenih linija na nivou veleprodaje mogu da ponude proizvode i usluge svom maloprodajnom segmentu ili drugim operatorima koji nude te usluge, odnosno proizvode krajnjim korisnicima.

Evropska komisija smatra da su terminalni segmenti iznajmljenih linija i trunk segmenti iznajmljenih linija osnovne usluge, odnosno proizvodi veleprodajnog tržišta iznajmljenih linija. EKIP smatra da su zaključni segmenti iznajmljenih linija i trunk segmenti iznajmljenih linija komplementarni proizvodi, a ne supstituti, jer se iznajmljene linije pružaju „s kraja na kraj“.

Većina iznajmljenih linija na nivou veleprodaje u Crnoj Gori je obezbijeđena po principu „od kraja do kraja“. Međutim, ovim se ne dovodi u pitanje postojeća funkcionalna komplementarnost tržišta - tržišta trunk segmenata iznajmljenih linija i zaključnih segmenata iznajmljenih linija.

EKIP će u daljem tekstu identifikovati opseg tržišta trunk segmenata iznajmljenih linija na nivou veleprodaje u Crnoj Gori, koje se koriste za direktno ili indirektno pružanje usluga krajnjim korisnicima.

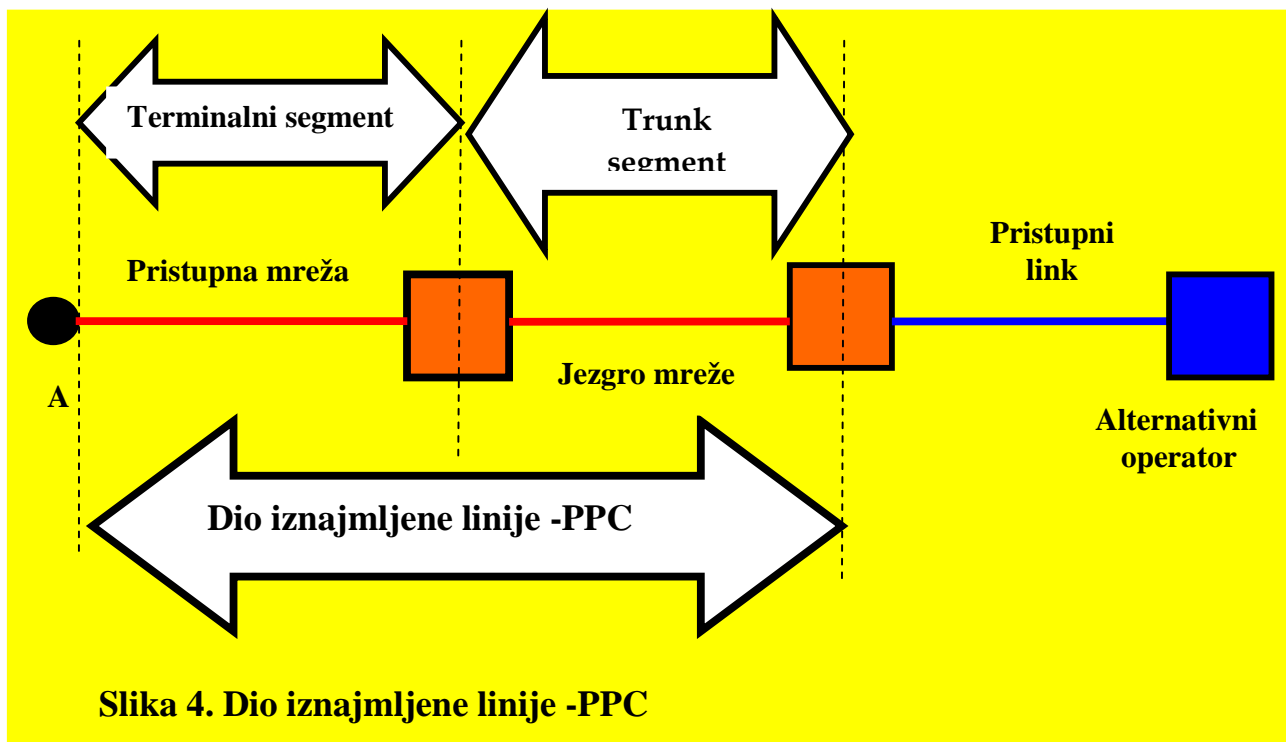
U postupku definisanja tržišta EKIP razmatra sledeća pitanja:

- Da li iznajmljene linije i delovi iznajmljenih linija predstavljaju supstitutivne usluge?
- Da li terminalni i trunk segmenti iznajmljenih linija pripadaju istom tržištu?
- Gdje se nalazi odgovarajuća granica između tržišta trunk segmenata iznajmljenih linija i tržišta terminalnih segmenata iznajmljenih linija?
- Postoji li dalja segmentacija unutar tržišta trunk segmenata prema kapacitetu iznajmljenih linija?

2.5.1. Da li iznajmljene linije i delovi iznajmljenih linija predstavljaju supstitutivne usluge?

Djelovi iznajmljenih linija (*eng. Partial Private Circuit*) se mogu koristiti da obezbijede simetrični kapacitet između dvije terminalne tačke, od kojih je jedna preko interkonekcionog linka na lokaciji drugog operatora, a druga je na lokaciji korisnika. Tipično, djelovi iznajmljenih linija uključuju trunk segmente i terminalne segmente iznajmljenih linija sa kojih se prosljeđuju na iznajmljenu liniju mrežnog operatora preko linka između mreža operatora (pristupni link). Linija krajnjeg korisnika koja je povezana na centralu operatora, nije direktno ekvivalentna zaključnom segmentu

iznajmljene linije, već može uključivati i neke elemente trunk segmenta iznajmljene linije.

Slika 4. Dio iznajmljene linije -PPC

linijama u situaciji kada je operator investirao u sopstvenu infrastrukturu. Umjesto iznajmljivanja iznajmljene linije „od kraja do kraja“ od mrežnog operatora, operator može da iznajmi dio linije, a da za preostali kapacitet koristi sopstvenu infrastrukturu.

Djelovi iznajmljenih linija i iznajmljene linije zadovoljavaju funkcionalni aspekt definicije iznajmljene linije, tako da kod analize stepena supstitucije na strani tražnje oni predstavljaju funkcionalne ekvivalente..

- *Analiza stepena supstitucije na strani tražnje*

Djelovi iznajmljenih linija i iznajmljene linije na nivou veleprodaje pružaju ekvivalentnu funkcionalnost korisniku - drugom operatoru, odnosno obezbjeđuju simetričan kapacitet od tačke do tačke i oba proizvoda koriste većinu istih elemenata mreže. Međutim, način na koji se kapacitet nudi drugom operatoru značajno se razlikuje. Iznajmljena linija se pruža po principu „od kraja do kraja, dok se kod dijela iznajmljene linije druga tačka iznajmljene linije povezuje na pristupnu tačku drugog operatora kao dio transportnog linka. Usluga korišćenja dijelova iznajmljenih linija doprinosi većoj efikasnosti mreže drugog operatora, agregacijom većeg broja linija (djelova

iznajmljenih linija ili interkonekcionih linkova) na jednom transportnom linku. Da bi iskoristili ovu efikasnost, operatori moraju da investiraju u mrežu, što se od njih ne bi zahtijevalo u slučaju korišćenja usluge iznajmljene linije na nivou veleprodaje.

EKIP ocjenjuje da operatori na nivou veleprodaje imaju interes i za iznajmljenim linijama i za djelovima iznajmljenih linija. Precizna kombinacija ova dva proizvoda zavisi od odnosa cijena ovih usluga, zbog čega će u slučaju da hipotetički monopolista poveća cijenu, ove dvije usluge biti međusobno konkurentne. Iz ovog razloga, EKIP smatra da sa aspekta tražnje iznajmljene linije i djelovi iznajmljenih linija čine jedinstveno tržište.

- *Analiza stepena supstitucije na strani ponude*

EKIP je mišljenja da bi sa aspekta ponude pružalac iznajmljenih linija tehnički mogao da pruža i djelove iznajmljenih linija, kao odgovor na povećanje cijene koje bi izvršio hipotetički monopolista-pružalac djelova iznajmljenih linija. Takođe, pružalac djelova iznajmljenih linija bi tehnički bio u stanju da izvrši preokret u svojoj ponudi, u relativno kratkom roku, kao odgovor na povećanje cijene usluge iznajmljene linije od strane hipotetičkog monopoliste. U suštini, za uslugu iznajmljenih linija i za uslugu djelova iznajmljenih linija koristi se ista tehnologija. Na osnovu ove analize, EKIP je mišljenja da, sa aspekta ponude, iznajmljene linije i djelovi iznajmljenih linija pripadaju jedinstvenom tržištu.

2.5.2. Da li trunk i terminalni segmenti iznajmljenih linija pripadaju istom tržištu?

Preporukom se definišu trunk i terminalni segmenti iznajmljenih linija kao dva odvojena tržišta i prepušta se regulatorima da utvrde gdje leži granica između pomenutih tržišta, shodno nacionalnim prilikama i topologiji mreže.

Inicijalna razmatranja EKIP-a o trunk i terminalnim segmentima iznajmljenih linija ukazuju na postojanje jedinstvenog tržišta iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou. Naime, usluge iznajmljenih linija koje se trenutno nude na tržištu Crne Gore pružaju se po principu "od tačke do tačke" (bez obira da li su u pitanju iznajmljene linije ili djelovi iznajmljenih linija). Trenutno kod većine operatora nije moguće odvojeno kupiti ni terminalni ni trunk segment iznajmljenih linija. Izuzetak je veleprodajna ponuda Crnogorskog Telekomu kojem je EKIP poslije sprovedene analize tržišta terminalnog segmenta iznajmljenih linija nametnuo regulatorne obaveze za pružanje usluge terminalnog segmenta iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou.

Kada su u pitanju trunk i terminalni segment iznajmljenih linija sa aspekta tražnje riječ je o komplementarnim, a ne o supstitutivnim uslugama, s obzirom da se odnose na pružanje usluge iznajmljivanja kapaciteta duž raznih dijelova mreže.

Međutim, sa aspekta ponude, hipotetički monopolista-postojeći pružalac usluge trunk (ili terminalnih) segmenata iznajmljenih linija ne bi bio u poziciji da odgovori na povećanje cijene veleprodajne usluge terminalnih (ili trunk) segmenata iznajmljenih linija, imajući u vidu značajne investicije u izgradnju neophodne infrastrukture, kao i značajan nivo tzv. nepovratnih troškova.

Na osnovu navedenog EKIP konstatuje da su tržište trunk segmenata i tržište terminalnih segmenata iznajmljenih linija dva odvojena tržišta. Tržište terminalnih segmenata iznajmljenih linija, bez obzira gdje bi se povukla precizna granica, pripada lokalnoj pristupnoj infrastrukturi. Prisutne su veoma snažne barijere uvođenju konkurencije u segmentu lokalne pristupne infrastrukture, koje su uslovljene značajnim nepovratnim troškovima i prednostima ekonomije obima i ekonomije širine. U takvoj situaciji, konkurencija u pogledu infrastrukture vjerovatno neće, u narednom periodu, dostići neki značajniji stepen razvoja na tržištu terminalnih segmenata iznajmljenih linija.

Analiza stepena supstitucije na strani ponude i tražnje ukazuje na to da tržište terminalnih segmenata i tržište trunk segmenata iznajmljenih linija ne spadaju u isto relevantno tržište usluga.

2.5.3. Gdje se nalazi odgovarajuća granica između tržišta trunk segmenata iznajmljenih linija i tržišta terminalnih segmenata iznajmljenih linija?

Tržište terminalnih segmenata iznajmljenih linija pripada lokalnoj pristupnoj infrastrukturi koju nije jednostavno udvostručiti od strane potencijalne konkurencije. Tržište trunk segmenata iznajmljenih linija ima, međutim, niže barijere za uvođenje konkurencije. Što je definicija trunk segmenata iznajmljenih linija šira, tj. što se granica prema lokaciji krajnjeg korisnika dalje pomijera, postaje sve teže izvodljiva solucija ponovne izgradnje infrastrukture, s ciljem povećanja nivoa konkurentnosti tržišta.

EKIP, smatra da bi bilo cjelishodno odrediti granicu između tržišta na geografskoj osnovi, definisanjem da *trunk* segmentu pripadaju iznajmljene linije između opština u Crnoj Gori i definisanjem da terminalnom segmentu pripadaju iznajmljene linije na teritoriji jedne opštine. Takođe, primjereno je i identifikovati granicu razdvajanja, na osnovu hijerarhije mreža operatora. Međutim, mrežnu topologiju glavnih mreža u

Crnoj Gori ne karakteriše strukturirana hijerarhijska mreža i na taj način se ne dobija jasno uputstvo gdje leži granica između tržišta terminalnih segmenata i tržišta trunk segmenata iznajmljenih linija. EKIP ocjenjuje da relevantna „granica“ između tržišta trunk segmenata iznajmljenih linija i tržišta terminalnih segmenata iznajmljenih linija treba da se definiše lokalna korisnička centrala, ali ne zbog njene funkcije komutacije, već zbog njenog značaja kod eventualnog donošenja odluke alternativnog pružaoca usluge o izgradnji sopstvene infrastrukture. Sa geografskog aspekta granica je objekat u kojem je smještena lokalna telefonska centrala za određenu opštinu, a sa funkcionalnog aspekta granica je digitalni razdjelnik ili mrežni uređaj ekvivalentne funkcionalnosti koji je smješten u tom objektu. S obzirom na relativno ravnu mrežnu hijerarhiju koja postoji u Crnoj Gori, EKIP predviđa da se ova situacija neće promijeniti tokom perioda na koji se odnosi ova analiza.

2.5.4 Postoji li dalja segmentacija unutar tržišta trunk segmenata prema kapacitetu iznajmljenih linija?

U analizi maloprodajnog tržišta iznajmljenih linija, EKIP je razmatrao kako postojanje širokog opsega kapaciteta iznajmljenih linija utiče na definiciju tržišta. U proučavanju veleprodajnog tržišta trunk segmenata iznajmljenih linija, važno je istaći da na tražnju za trunk segmentima na nivou veleprodaje utiče tražnja za iznajmljenim linijama na maloprodajnom nivou i tražnja za drugim telekomunikacionim uslugama i da potiče iz korišćenja iznajmljenih linija od strane operatora za sopstvene potrebe.

Pored toga, Preporuka Evropske komisije o relevantnim tržištima ne ukazuje na dalju segmentaciju tržišta u zavisnosti od širine propusnog opsega. Stoga, EKIP ocjenjuje da ne postoji potreba za diferencijacijom unutar relevantnog tržišta u zavisnosti od širine propusnog opsega.

2.6. Tržište trunk segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou

Na osnovu navedenog EKIP je utvrdio da veleprodajnom tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija pripadaju javno ponuđene elektronske komunikacionih usluga:

- trunk segmenti iznajmljenih linija bez obzira na kapacitet, pri čemu se terminalne tačke nalaze na teritoriji različitih opština ili teritoriji različitih država,
- Ethernet linije bez obzira na kapacitet, pri čemu se terminalne tačke nalaze na teritoriji različitih opština ili teritoriji različitih država.

2.7. Relevantno tržište u geografskoj dimenziji.

Relevantno geografsko tržište uključuje prostor na kome su operatori i pružaoci usluga uključeni, sa aspekta ponude i sa aspekta tražnje za relevantnim proizvodima i uslugama. Preovladavajući uslovi konkurencije na tom prostoru su slični ili dovoljno homogeni i isti se bitno razlikuju od susjednog područja.

U skladu sa smjericama i preporukama Evropske komisije u sektoru elektronskih komunikacija geografska dimenzija relevantnih tržišta najčešće se određuje imajući u vidu kriterijume koji se odnose na područje pokrivenosti mrežom i područje regulatorne nadležnosti .

Na osnovu gore navedenog, a uzimajući u obzir:

- analizu stepena supstitucije usluge trunk segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou,
- da operatori pružaju javne elektronske komunikacione usluge pod istim uslovima u Cijeloj Crnoj Gori,
- da je pravni i regulatorni okvir za predmetne usluge, odnosno pravni i regulatorni okvir vezan za područje elektronskih komunikacija isti na cijeloj teritoriji Crne Gore.

EKIP zaključuje da je relevantno tržište u geografskoj dimenziji za uslugu trunk segmenta iznajmljene linije- veleprodajni nivo u opsegu nacionalno, odnosno relevantno tržište u geografskoj dimenziji čini cijela teritorija Crne Gore.

3. Procjena postojanja operatora sa značajnom tržišnom snagom

3.1. Cilj i predmet analize tržišta

U skladu s kriterijumima iz Zakona o elektronskim komunikacijama, a u okviru analize tržišta, EKIP će ocijeniti efikasnost tržišne konkurencije na određenom relevantnom tržištu te procijeniti postoje li operatori sa značajnom tržišnom snagom na određenom relevantnom tržištu, o čemu će kasnije donijeti odgovarajuću odluku u skladu sa Zakonom o elektronskim komunikacijama i mišljenju tijela nadležnog za zaštitu tržišne konkurencije.

Smatra se da jedan operator ima značajnu tržišnu snagu ako samostalno ili zajedno sa ostalim operatorima na određenom relevantnom tržištu ima ekonomski uticaj koji mu omogućava značajan stepen nezavisnosti u odnosu na njegove konkurente i korisnike .

U svrhu procjene značajne tržišne snage operatora, EKIP izračunava tržišno učešće na određenom relevantnom tržištu i tumači ga u skladu sa Smjernicama Evropske komisije o relevantnim tržištima.

Nakon utvrđivanja i određivanja relevantnog tržišta, EKIP će, u skladu sa Zakonom o elektronskim komunikacijama, prikupljenim podacima i usvojenom Metodologijom za sprovođenje postupka analize relevantnog tržišta, procijeniti da li postoji na konkretnom tržištu operator sa značajnom tržišnom snagom koja mu omogućava da se ponaša nezavisno od konkurencije, korisnika usluga i potrošača.

U procjenjivanju pojedinačne značajne tržišne snage operatora na relevantnom tržištu veleprodajnih trunk segmenata iznajmljenih linija EKIP će primijeniti sljedeće kriterijume:

- tržišno učešće operatora na relevantnom tržištu,
- nadzor infrastrukture kod koje postoje velike prepreke razvoju infrastrukturne konkurencije,
- ekonomija širine,
- ekonomija obima,
- stepen vertikalne integracije

3.2. Analiza podataka na tržištu veleprodajnih trunk segmenata iznajmljenih linija

3.2.1. Tržišno učešće operatora na relevantnom tržištu

U svrhu procjene značajne tržišne snage operatora, EKIP će izračunati tržišno učešće na tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija- veleprodajni nivo i tumačiti ga u skladu sa Smjernicama Evropske komisije o relevantnim tržištima.

Tržišno učešće je mjerilo relativne veličine nekog operatora, odnosno pružaoca usluge na relevantnom tržištu, izračunato na način da se utvrdi procenat u kojem taj operator učestvuje u ukupnoj proizvodnji i/ili prodaji nekog proizvoda i/ili usluge na relevantnom tržištu u određenom vremenskom razdoblju.

Tržišno učešće se najčešće koristi kao indikator tržišne snage. Iako, u skladu sa Smjernicama Evropske komisije, visoko tržišno učešće nije sam po sebi dovoljna mjera kako bi se utvrdilo postojanje značajne tržišne snage na nekom relevantnom tržištu, malo je vjerovatno da će operator koji nema značajno tržišno učešće imati značajnu tržišnu snagu. Prema tome, operator čije tržišno učešće ne premašuje 25% vjerovatno neće imati značajnu tržišnu snagu na relevantnom tržištu i u skladu s tim, tržišno učešće operatora koje premašuje 50% je samo po sebi, osim u izuzetnim okolnostima, dovoljan dokaz postojanja značajne tržišne snage tog operatora.

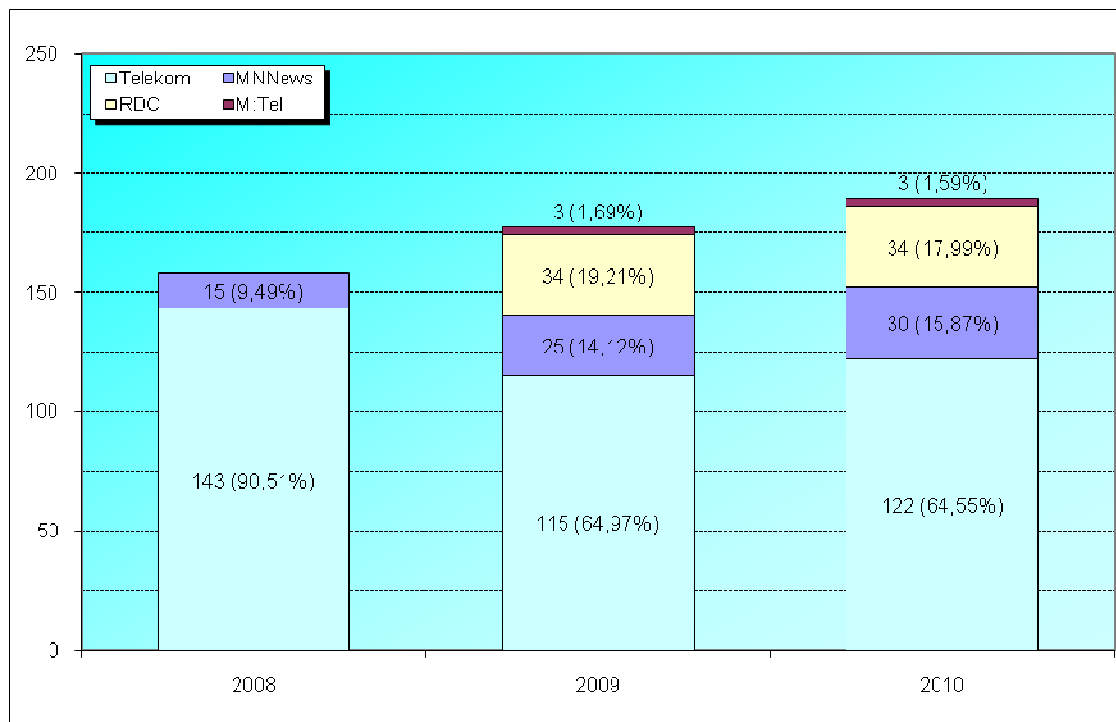
Nadalje, možemo smatrati da operator na određenom tržištu ima značajno tržišno učešće ukoliko je isti stabilan kroz određeno vremensko razdoblje. S druge strane, promjenjivi tržišni udjeli pokazatelji su smanjivanja tržišne snage na relevantnom tržištu, a promjene u tržišnim udjelima ogledaju se u promjenama koje su vidljive kroz promjene u broju ili prihodu usluga, koje operator nudi na tržištu.

Obradom prikupljenih podataka, a uzimajući u obzir definiciju relevantnog tržišta, EKIP je izračunao tržišno učešće operatora Crnogorski Telekom AD Podgorica, Mnnews doo Podgorica, Mtel doo Podgorica i Radio difuzni centar doo Podgorica na tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou

- a) *Tržišni udio operatora po broju trunk segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou*

Tržišni udio operatora izračunat je za 2008; 2009; i 2010. godinu i prikazan u sljedećoj tabeli i grafiku:

	2008	2009	2010	2008	2009	2010
MNNews	15	25	30	9,49%	14,12%	15,87%
M:Tel	0	3	3	0,00%	1,69%	1,59%
RDC	0	34	34	0,00%	19,21%	17,99%
C.Telekom	143	115	122	90,51%	64,97%	64,55%

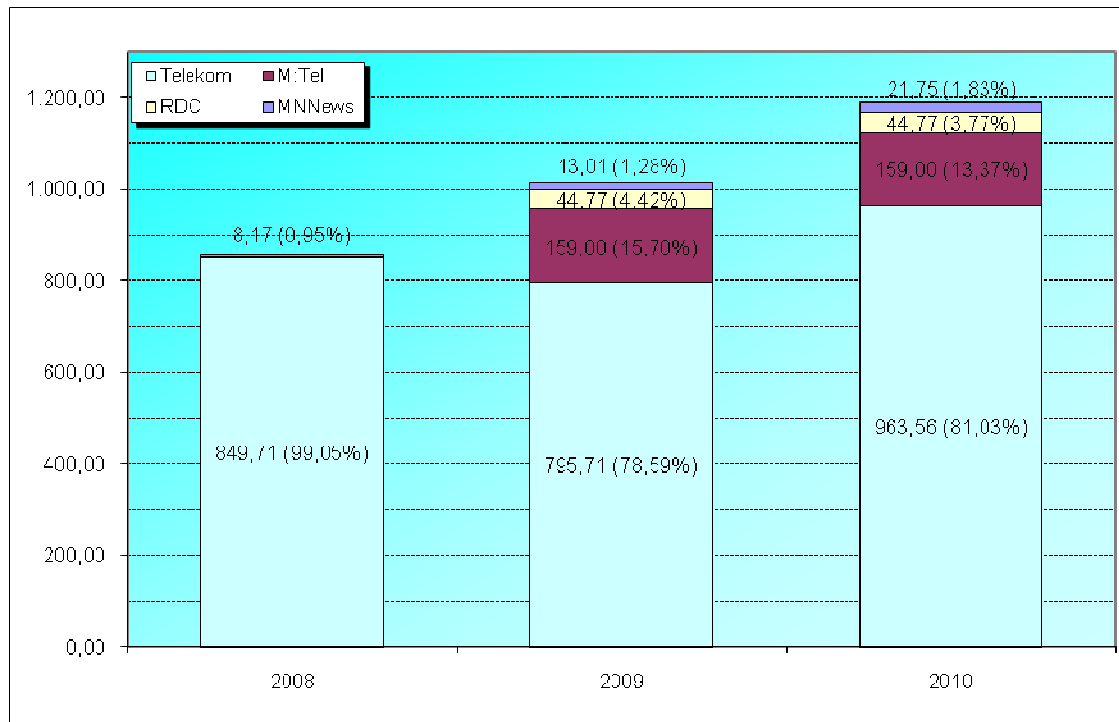

Kao što se vidi iz prethodne tabele i grafika tržišni udio Crnogorskog Telekomu po broju trunk segmenata iznajmljenih linija je sa 90,51% u 2008. godini pao na 64,55 % u 2010. godini što znači da su ostali operatori koji su prisutni na ovom tržištu uspjeli da smanje tržišno učešće Crnogorskog Telekomu za oko 26%.

b) Tržišni udio operatora po ukupnom kapacitetu (u Mb/s) trunk segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou

Tržišni udio operatora izračunat je za 2008; 2009; i 2010. godinu i prikazan u sljedećoj tabeli i grafiku:

	2008	2009	2010	2008	2009	2010
MNNews	8,17	13,01	21,75	0,95%	1,28%	1,83%
M:Tel	0,00	159,00	159,00	0,00%	15,70%	13,37%
RDC	0,00	44,77	44,77	0,00%	4,42%	3,77%
Telekom	849,71	795,71	963,56	99,05%	78,59%	81,03%

U 2008. godini učešće Crnogorskog Telekoma po ukupnom kapacitetu (u Mb/s) trunk segmenta iznajmljenih linija je bilo preko 99%, da bi u 2010. godini to učešće palo za oko 18%.

EKIP na osnovu navedenog zaključuje da su tržišni udjeli Crnogorskog Telekoma i po broju trunk segmenata iznajmljenih linija i po kapacitetu trunk segmenata iznajmljenih linija veoma visoki, što upućuje da je Crnogorski Telekom mogući operator sa značajnom tržišnom snagom na ovom tržištu.

3.2.2. Nadzor infrastrukture kod koje postoje velike prepreke infrastrukturne konkurencije

Crnogorski Telekom ima sopstvenu pristupnu mrežu preko koje se, između ostalih, obezbjeđuje i pružanje usluge trunk segmenata iznajmljenih linija. Razvoj i izgradnja sopstvene pristupne mreže zahtijeva velika ulaganja, što za operatore koji tek ulaze na tržište nije poslovno efikasna i brza opcija.

U skladu s navedenim može se zaključiti kako ulazak na tržište zahtijeva od novih operatora značajna ulaganja i to većinom u obliku nenadoknadivih troškova, koje operatori neće moći nadoknaditi u slučaju tržišnog neuspjeha i izlaska s tržišta. Zato, uzimajući u obzir geografsku rasprostranjenost pristupne (mrežne) infrastrukture Crnogorskog Telekom, te činjenicu da je ista građena tokom dugog vremenskog perioda, odnosno u vremenu, kada je Crnogorski Telekom bio javno preduzeće kao i u narednom periodu kada je uživao ekskluzivna prava, repliciranje pristupne (mrežne) infrastrukture Crnogorskog Telekom za pružanje veleprodajne usluge trunk segmenta iznajmljenih linija nije ekonomski opravdano.

Iz svega prethodno navedenog EKIP zaključuje kako postoje visoke prepreke razvoju infrastrukturne konkurencije.

3.2.3 Ekonomija širine

Ekonomija širine postoji ako su ukupni troškovi proizvodnje dva ili više proizvoda manji nego proizvodnja istih proizvoda u odvojenim pogonima ili kompanijama. Ona reflektuje situaciju u kojoj se ostvaruju uštede do kojih dolazi objedinjavanjem velikog broja različitih aktivnosti unutar jedne kompanije korišćenjem zajedničkih inputa i zajedničkim unapređivanjem proizvodnje.

Crnogorski Telekom je dugo godina bio jedini operator na području Crne Gore koji je pružao uslugu pristupa fiksnoj mreži. U posmatranom periodu Crnogorski Telekom pruža čitav spektar elektronskih komunikacionih usluga koristeći fiksnu mrežu, a preko T-mobile Crna Gora i Internet Crna Gora, čiji je stopostotni vlasnik, pruža i usluge posredstvom mobilne mreže i usluge internet pristupa i kao takav uživa prednosti ekonomije širine.

3.2.4. Ekonomija obima

Ekonomija obima nastaje smanjivanjem prosječnih proizvodnih troškova koje se može postići ako poduzeće proizvodi određen broj usko povezanih proizvoda ili usluga. Ekonomija obima podrazumijeva uštede na troškovima do kojih dolazi, u slučaju ovog relevantnog tržišta, korišćenjem iste mrežne infrastrukture za pružanje niza različitih maloprodajnih usluga.

Crnogorski Telekom koristi mrežnu infrastrukturu terminalnih segmenta i trunk segmenata iznajmljenih linija i za pružanje drugih usluga. EKIP zato ocjenjuje da to predstavlja prepreku ulasku operatorima na relevantno tržište.

3.2.5. Stepen vertikalne integracije

Vertikalna integracija podrazumijeva operatora koji je prisutan na više različitih, vertikalno povezanih, veleprodajnih i maloprodajnih tržišta. Vertikalna integracija se, u skladu sa Smjernicama Evropske komisije, tretira kao prenošenje značajne tržišne snage. Takvo prenošenje značajne tržišne snage je pokušaj istiskivanja konkurencije sa potencijalno konkurentskog tržišta ili samo ometanje konkurencije pri ulasku na tržište.

Crnogorski Telekom je vertikalno integrisani operator koji djeluje i na maloprodajnom i na veleprodajnom nivou. Uzimajući u obzir da Crnogorski Telekom raspolaže mrežnom infrastrukturom na cijelom području Crne Gore, vertikalna integracija i kontrola nad infrastrukturom pružaju mu ključnu prednost u odnosu na svoje konkurente na maloprodajnoj osnovi, te mu i na veleprodajnom tržištu, u odsustvu regulacije, omogućavaju iskorišćavanje značajne tržišne snage.

Zaključak je da Crnogorski Telekom ima visok stepen vertikalne integracije koji dodatno jača njegovu tržišnu poziciju i posljedično slabi tržišnu poziciju ostalih operatora na tržištu.

3.3. Zaključak analize tržišta trunk segmenata iznajmljenih linija- veleprodajni nivo

Na osnovu svega do sada navedenog u analizi tržišta trunk segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou Crnogorski Telekom AD Podgorica ima ekonomski uticaj koji mu omogućava značajan stepen nezavisnosti u odnosu na njegove konkurente i korisnike, te stoga EKIP zaključuje da je Crnogorski Telekom AD Podgorica operator sa značajnom tržišnom snagom na tržišta trunk segmenata iznajmljenih linija-veleprodajni nivo i da rezultati analize po ostalim kriterijuma ne mogu uticati na već donijeti zaključak.

4. Prepreke razvoju efikasne tržišne konkurencije

4.1. Uvod

U ovom poglavlju će se analizirati sve moguće prepreke razvoju tržišne konkurencije koje bi se na relevantnom tržištu ili relevantnim tržištima u odsustvu regulacije mogle pojaviti, a kako bi se najbolje moglo odrediti regulatorne obveze koje će najefikasnije ukloniti uočene prepreke, što bi trebalo dovesti do uklanjanja prepreka ulasku na tržište i razvoju konkurencije na tržištu, a s krajnjim ciljem očuvanja interesa krajnjih korisnika.

U skladu sa Zakonom o elektronskim komunikacijama (Sl.br. 2008.godine), regulatorne obveze moraju se temeljiti na prirodi utvrđenog nedostatka na tržištu te moraju biti opravdane s obzirom na regulatorna načela i ciljeve iz člana 5. Zakona.

Pod preprekama razvoju tržišne konkurencije smatra se svako postupanje operatora sa značajnom tržišnom snagom koje je usmjereno na istiskivanje postojećih konkurenata s tržišta, sprečavanje ulaska na tržište novim konkurentima ili svako postupanje suprotno interesima krajnjih korisnika.

S obzirom da postupak određivanja regulatornih obveza, definisan novim regulatornim okvirom i Zakonom o elektronskim komunikacijama, ne pretpostavlja da se iskorišćavanje statusa značajne tržišne snage stvarno i dogodilo, svaka prepreka razvoju tržišne konkurencije može biti posmatrano kao moguća prepreka razvoju tržišne konkurencije, odnosno ona za koju se može pretpostaviti da bi se pod određenim okolnostima mogla i dogoditi.

Iako moguće prepreke razvoju tržišne konkurencije već proizilaze iz regulatorne prakse evropskih zemalja, ne smatra se da se svaka od postojećih/već poznatih prepreka razvoju tržišne konkurencije automatski pojavljuje na svakom tržištu i u svakoj situaciji. U navedenom je i najveća razlika između starog regulatornog okvira i Zakona o telekomunikacijama, te novog regulatornog okvira i Zakona o elektronskim komunikacijama. Naime, starim zakonskim okvirom bilo je automatski određeno da se operatoru sa značajnom tržišnom snagom nametnu sve obaveze definisane Zakonom o telekomunikacijama. Novim zakonskim okvirom predviđeno je da regulatorno tijelo analizom treba da prepozna sve moguće prepreke razvoju tržišne konkurencije da bi se na pojavljivanje istih u praksi moglo, određivanjem opravdane regulatorne obveze, preventivno djelovati. Shodno svemu navedenom, EKIP smatra kako regulatorna intervencija, odnosno određivanje regulatornih obveza, uvijek treba biti utemeljena na

specifičnim nacionalnim okolnostima, a koje su utvrđene procesom analize tržišta iz poglavlja 3 ovog dokumenta.

U regulatornoj praksi su prepoznate tri osnovne vrste postupanja kojima se stvaraju prepreke razvoju tržišne konkurencije i to kako slijedi:

1. prenošenje značajne tržišne snage operatora sa značajnom tržišnom snagom s tržišta na kojem ima značajnu tržišnu snagu na susjedno vertikalno ili horizontalno tržište;
2. različita postupanja operatora sa značajnom tržišnom snagom koja može koristiti kako bi zadržao status značajne tržišne snage koji posjeduje na pojedinom tržištu (podizanje prepreka za ulazak na određeno tržište) i
3. postupanja koja se mogu svesti pod pojam „tipično monopolsko ponašanje“ (eng. *textbook monopoly behaviour*).

Prepreke razvoju tržišne konkurencije se u svojoj definiciji odnose na: „...*svako postupanje operatora sa značajnom tržišnom snagom...*“, iz čega proizlazi da se prepoznavanje mogućih prepreka razvoju tržišne konkurencije najviše odnosi na otkrivanje situacija u kojima bi se prepoznala postupanja odnosno ponašanja operatora sa značajnom tržišnom snagom. Da bi se moglo preventivno djelovati na svako postupanje koje je u suprotnosti s razvojem efikasne tržišne konkurencije i svako postupanje suprotno interesima krajnjih korisnika, regulatorne obaveze moraju uticati i regulisati postupke operatora sa značajnom tržišnom snagom. Stoga su regulatorne obaveze, novim regulatornim okvirom i Zakonom o elektronskim komunikacijama, usmjerene na sprečavanje određenog postupanja operatora. Sve navedeno ne znači da određeni problemi na nekom tržištu ne proizlaze i iz strukturalnih i regulatornih prepreka, a koje će u cijelom postupku određivanja regulatornih obaveza takođe biti uzete u obzir.

Gore u tekstu su prepoznate tri osnovne vrste postupanja kojima se stvaraju prepreke razvoju tržišne konkurencije. No isto tako, prepreke razvoju tržišne konkurencije se mogu sagledati u dvije osnovne dimenzije i to:

- tržišnoj dimenziji i
- uzročno posljedičnoj dimenziji.

4.1.1. Tržišna dimenzija prepreka razvoju tržišne konkurencije

Posmatrajući tržišnu dimenziju, u regulatornoj praksi se prepoznaju četiri različita slučaja zavisno od nivoa na kojima se događaju, i to kako slijedi:

- **Vertikalno prenošenje značajne tržišne snage**

Vertikalno prenošenje značajne tržišne snage se odnosi na situaciju u kojoj je operator prisutan na više različitih tržišta, odnosno na veleprodajnom i srodnom vertikalno povezanom maloprodajnom tržištu. Operator sa značajnom tržišnom snagom na određenom veleprodajnom tržištu nudi određene veleprodajne usluge koje su neophodne za pružanje usluge na srodnom vertikalno povezanom maloprodajnom tržištu. Operator sa značajnom tržišnom snagom može, putem veleprodajne usluge, pokušati prebaciti tržišnu snagu, s tržišta na kojem ima status značajne tržišne snage, na potencijalno konkurentno maloprodajno tržište. Ako prenošenje tržišne snage uspije, operator će imati značajnu tržišnu snagu na oba tržišta, veleprodajnom i maloprodajnom. U navedenoj dimenziji postoji 11 tipičnih postupanja operatora sa značajnom tržišnom snagom koja su prepoznata u regulatornoj praksi, a koja su definisana u poglavlju 7.1.3. ovog dokumenta.

- **Horizontalno prenošenje značajne tržišne snage**

Horizontalno prenošenje značajne tržišne snage se odnosi na situaciju u kojoj operator posluje na različitim tržištima koja nisu vertikalno povezana i ima status značajne tržišne snage na jednom od njih. Pod određenim okolnostima može pokušati prenijeti značajnu tržišnu snagu s jednog tržišta na kojem ima status značajne tržišne snage na drugo, potencijalno konkurentno tržište. Horizontalno prenošenje značajne tržišne snage može se dogoditi između maloprodajnih tržišta, veleprodajnih tržišta ili između veleprodajnog i, ne vertikalno povezanog, maloprodajnog tržišta. U navedenoj dimenziji postoje dva tipična postupanja operatora sa značajnom tržišnom snagom koja su prepoznata u regulatornoj praksi, a koja su definisana u poglavlju 4.1.3. ovog dokumenta

- **Značajna tržišna snaga na pojedinom/jednom tržištu**

Navedeni slučaj se odnosi, kako na moguće veleprodajno, tako i na moguće određeno maloprodajno tržište. U ovom slučaju operator sa značajnom tržišnom snagom može raznim postupanjima pokušati podići prepreke za ulazak na navedeno tržište kako bi zaštitio svoj položaj značajne tržišne snage ili može posegnuti za tipičnim monopolističkim ponašanjem u svrhu očuvanja položaja značajne tržišne snage. Svi navedeni postupci u konačnom utiču na interese krajnjih korisnika. U navedenoj dimenziji postoji 10 tipičnih postupanja operatora sa značajnom tržišnom snagom koja su prepoznata u regulatornoj praksi, a koja su definisana u poglavlju 4.1.3. ovog dokumenta.

- Završavanje (terminacija) poziva

Navedena dimenzija, iako sadrži i tipična postupanja koja su definisana u prva tri slučaja, je posebno obrađena iz razloga što su tržišta terminacije različite prirode od ostalih tržišta. Naime, tržišta terminacije odnose se na situaciju dvostranog pristupa (eng. *two-way access*) u kojem dvije ili više mreža pružaju istu uslugu te se, kako bi krajnji korisnici mogli međusobno komunicirati, moraju međusobno povezati. U navedenoj situaciji različiti operatori pregovaraju o uslovima međupovezivanja na veleprodajnom nivou. Nakon što dogovore veleprodajne uslove međupovezivanja, postavljaju cijene na maloprodajnom nivou na kojem mogu i ne moraju biti konkurenti (operatori mobilnih i fiksnih mreža). Kao što je gore i navedeno, zbog specifičnosti tržišta terminacije, tipična postupanja, odnosno prepreke razvoju tržišne konkurencije u ostalim gore spomenutim slučajevima, su posebno obrađena i u ovom slučaju. U navedenoj dimenziji postoje 4 tipična postupanja operatora sa značajnom tržišnom snagom koja su prepoznata u regulatornoj praksi, a koja su definisana u poglavlju 4.1.3. ovog dokumenta. No, isto tako neka druga postupanja odnosno prepreke razvoju tržišne konkurencije definisana u prva tri slučaja su moguća i na tržištima završavanja (terminacije) poziva.

4.1.2. Uzročno posljedična dimenzija prepreka razvoju tržišne konkurencije

Druga dimenzija koju bi trebalo sagledati kod postupanja operatora, odnosno mogućih prepreka razvoju tržišne konkurencije, je uzročno posljedična dimenzija. Naime, svaka prepreka razvoju tržišne konkurencije odnosno određeno postupanje operatora sa značajnom tržišnom snagom ima određeni cilj, odnosno svako postupanje je uzrok koji vodi do određene posljedice na tržištu, na postojeće i potencijalne konkurente ili krajnje korisnike.

Uzročno posljedična dimenzija je drugi način sagledavanja problematike prepreka razvoju tržišne konkurencije, ali pomaže u dinamičkom, vremenskom shvaćanju posljedica određenih prepreka razvoju tržišne konkurencije, odnosno, postupanja operatora sa značajnom tržišnom snagom.

Posmatrajući uzročno posljedičnu dimenziju u regulatornoj praksi se prepoznaju sljedeći elementi:

a) Strateške varijable: cijena, kvalitet, vrijeme, informacije, itd.

b) Postupanje: cjenovna diskriminacija, diskriminacija kvalitetom, taktike odgađanja, skrivanje/uskraćivanje informacija, itd.

c) Posljedice: podizanje troškova direktnih konkurenata, smanjivanje prodaje direktnih konkurenata, istiskivanje cijene, sprječavanje ulaska/gubitak prava.

4.1.3. Pregled prepreka razvoju efikasne tržišne konkurencije prepoznatih u evropskoj praksi

Kao što je gore u tekstu i navedeno, prepreke razvoju tržišne konkurencije predstavljaju određena postupanja operatora sa značajnom tržišnom snagom.

Prema dokumentu ERG (06) 33 u evropskoj regulatornoj praksi postoji 27 uobičajenih prepreka razvoju tržišne konkurencije koje su prepoznate u praksi. Većina prepreka je bazirana na iskustvima regulatornih tijela i pokazuje stvarne situacije u sektoru elektronskih komunikacija, no isto tako regulatorno tijelo ništa ne spriječava u prepoznavanju mogućih prepreka razvoju tržišne konkurencije van zadanog okvira, a koje su specifične za određenu državu ili određeno tržište.

Imajući u vidu obrađeno u predhodnom poglavlju odnosno tržišnu i uzročno posljedičnu dimenziju prepreka razvoju tržišne konkurencije odnosno postupanja operatora, u nastavku se nalazi popis od 27 uobičajenih prepreka razvoju tržišne konkurencije koje su prepoznate u praksi. U navedenom popisu su sadržane i tržišna i uzročno posljedična dimenzija u dijelu u kojem se spominju strateške varijable i postupanje operatora.

Uobičajene prepreke razvoju tržišne konkurencije prema tržišnoj dimenziji i postupanjima operatora su kako slijedi:

Vertikalno prenošenje značajne tržišne snage

- odbijanje dogovora/uskraćivanje pristupa
- diskriminisano korišćenje informacija ili uskraćivanje informacija
- taktike odgađanja
- grupisanje/vezanje usluga
- nerazumni/neopravdani zahtjevi
- diskriminacija kvalitetom usluge
- strateški dizajn proizvoda
- neopravdano korištenje informacija o konkurentima
- diskriminacija na cjenovnoj osnovi
- unakrsno subvencioniranje
- predatorske cijene

Horizontalno prenošenje značajne tržišne snage

- grupisanje/vezanje usluga
- unakrsno subvencioniranje

Značajna tržišna snaga na jednom tržištu

- strateški dizajn proizvoda koji podiže troškove prelaska korisnika
- uslovi ugovora koji podižu troškove prelaska korisnika
- ekskluzivni dogovor(i)
- prekomjerna ulaganja
- predatorske cijene
- previsoke cijene
- diskriminacija na cjenovnoj osnovi
- nedostatna ulaganja
- previsoki troškovi/inefikasnost
- nizak kvalitet usluge

Završavanje (terminacija) poziva

- prećutni sporazum(i)
- previsoke cijene
- diskriminacija na cjenovnoj osnovi
- odbijanje dogovora/uskraćivanje međupovezivanja

Kako bi regulatorno tijelo bilo u mogućnosti izabrati regulatorne obaveze koje će najbolje riješiti prepoznate prepreke razvoju tržišne konkurencije na relevantnom tržištu/tržištima, osnovno je utvrditi uzrok odnosno izvor značajne tržišne snage operatora. Naime, prema mišljenju EKIP-a, uzrok odnosno izvor značajne tržišne snage operatora ukazuje na postojanje određenih prepreka razvoju tržišne konkurencije u odsustvu regulacije.

Pravovremenom reakcijom i dobro određenim regulatornim obavezama, regulatorno tijelo može uticati na sprječavanje prenošenja značajne tržišne snage na susjedna tržišta i podizanje prepreka ulasku na tržište, a čime će direktno pomoći ulasku na tržište i razvoju konkurencije na tržištu. Na tržištima gdje je ulazak na tržište novih operatora malo vjerovatan i gdje tržišna snaga ostaje/odolijeva zbog prednosti prvog ulaska (eng. *first mover advantage*), regulatorno tijelo mora zaštititi korisnike od postupanja koje je suprotno interesima krajnjih korisnika i neefikasnosti operatora sa značajnom tržišnom snagom.

Iz svega navedenog proizlazi da bi se za odabiranje odgovarajuće regulatorne obaveze i prepoznavanje uzroka problema trebalo sagledati ukupnu sliku na tržištima i utvrditi izvor značajne tržišne snage operatora uz definisanje mogućih strukturalnih i regulatornih prepreka, a što je, kako je gore u tekstu i navedeno, utvrđeno procesom analize tržišta.

4.2. Prepreke razvoju efikasne tržišne konkurencije na tržištu veleprodajnih trunk segmenata iznajmljenih linija

U ovom poglavlju EKIP će analizirati i obrazložiti moguće prepreke razvoju tržišne konkurencije koje se u odsustvu regulacije, a u periodu na koje se odnosi analiza, mogu pojaviti na relevantnom tržištu veleprodajnih trunk segmenata iznajmljenih linija. Prepreke razvoju tržišne konkurencije mogu proizaći iz sposobnosti ili namjere operatora da na tržištu iskoristi svoje visoko tržišno učešće.

U skladu sa navedenim u poglavlju 4.1. ovog dokumenta, u skladu sa definicijom tržišta i na osnovu procjene efikasnosti tržišne konkurencije te određivanja operatora sa značajnom tržišnom snagom, uzimajući u obzir kriterijume kojima se dokazalo postojanje značajne tržišne snage, EKIP smatra kako su, u odsustvu regulacije, na tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija moguće prepreke razvoju tržišne konkurencije koje se odnose na vertikalno prenošenje značajne tržišne snage.

Prema dokumentu ERG (06) 33 postoje tri strategije vertikalnog prenošenja značajne tržišne snage:

- odbijanje dogovora/uskraćivanje pristupa,
- prenošenje značajne tržišne snage na osnovama koje nisu povezane s cijenama,
- prenošenje značajne tržišne snage na osnovama vezanim uz cijene.

Stoga je EKIP i podijelio prepreke razvoju tržišne konkurencije na relevantnom tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija koje se odnose na vertikalno prenošenje značajne tržišne snage shodno gore navedenoj podjeli te je sve prepreke, za koje smatra da su moguće u odsustvu regulacije, u nastavku posebno obradio.

EKIP smatra kako postoje dvije vrste prepreka razvoju tržišne konkurencije: prepreke razvoju tržišne konkurencije koje su se već dogodile u praksi na tržištima definisanim Zakonom o telekomunikacijama i prepreke razvoju tržišne konkurencije koje bi se, na relevantnom tržištu obrađenom ovim dokumentom, u odsustvu regulacije, mogle dogoditi, odnosno prepreke koje bi se mogle pojaviti u slučaju da EKIP ne reguliše tržište na kojem postoje operatori sa značajnom tržišnom snagom. Prilikom određivanja regulatornih obaveza, a u skladu s dokumentom ERG (06) 33, EKIP nije pravio razliku između gore navedenih prepreka te je u skladu s time i određivao regulatorne obaveze. Drugim riječima, za određivanje regulatornih obaveza nije bitno je li se određena prepreka dogodila u praksi ili je EKIP predvidio mogućnost pojavljivanja određene prepreke u budućnosti.

4.2.1. Odbijanje dogovora/uskraćivanje pristupa

U evropskoj sudskoj praksi odbijanje dogovora/uskraćivanje pristupa se ne odnosi samo na situaciju u kojoj operator sa značajnom tržišnom snagom u potpunosti odbija pružiti/ponuditi veleprodajnu uslugu, nego i na situaciju u kojoj je operator sa značajnom tržišnom snagom spreman ponuditi uslugu, ali pod nerazumnim/neopravdanim uslovima. U ovom dijelu se obrađuje samo potpuno odbijanje dogovora ili uskraćivanje pristupa (putem određene veleprodajne usluge), dok se drugi dio iz navedenog primjera obrađuje pod ostalim preprekama razvoju tržišne konkurencije. kao što su neopravdani zahtjevi, previsoke cijene, itd.

Kao što je i definisano u dijelu dokumenta u kojem se obrađuje značajna tržišna snaga, pri određivanju značajne tržišne snage, kao i prepreka razvoju tržišne konkurencije, važno je definisati izvor značajne tržišne snage. Na tržištu koje je predmet ovog dokumenta izvor značajne tržišne snage Crnogorskog Telekom je njegova razvijena mreža, odnosno pristup velikom broju krajnjih korisnika.

Operator sa značajnom tržišnom snagom na određenom veleprodajnom tržištu može prenijeti svoju tržišnu snagu na maloprodajni nivo na način da odbije dogovor ili uskrati pristup operatorima koji na maloprodajnom nivou konkurišu njegovim maloprodajnim dijelom ili povezanim društvima. Takvo ponašanje posebno predstavlja prepreke razvoju tržišne konkurencije u slučajevima kada operator sa značajnom tržišnom snagom na veleprodajnom nivou pruža uslugu koja je neophodna drugim operatorima pri pružanju usluge na povezanom maloprodajnom tržištu.

EKIP smatra da bi, u odsustvu regulacije, Crnogorski Telekom kao operator sa značajnom tržišnom snagom na tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija mogao imati, u svrhu prenošenja svoje tržišne snage na maloprodajni nivo, snažan podsticaj za odbijanje zahtjeva za pregovore i uskraćivanje veleprodajnih usluga koje su dio ovog relevantnog tržišta, kao i s njima povezanih sadržaja, na osnovu kojih bi ostali operatori mogli ponuditi usluge na maloprodajnom nivou, a što bi dovelo do otežanog daljeg razvoja efikasne tržišne konkurencije na maloprodajnom tržištu.

Dakle, kako je EKIP u poglavlju 3.3. ovog dokumenta utvrdio da je u Crnoj Gori Crnogorski Telekom operator sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu te da je vertikalno integrisani operator, EKIP smatra da bi Crnogorski Telekom, u odsustvu regulacije, imao interes da operatorima ne ponudi predmetne veleprodajne usluge pod razumnim uslovima, koje bi ostali operatori mogli svojim korisnicima ponuditi odgovarajuću maloprodajnu uslugu iznajmljenih linija, ali i ostalih

elektronskih komunikacionih usluga kao što su: javno dostupna telefonska usluga, usluga prenosa podataka, usluga širokopojasnog pristupa internetu i dr.

Odbijanje pristupa utiče na ulazak operatora na pripadajuće maloprodajno tržište ako je veleprodajna usluga neophodna za pružanje maloprodajne usluge te u tom slučaju dovodi ili do sprečavanja ulaska ili do povećanja troškova postojećih i potencijalnih operatora budući da predmetnu uslugu na neki način moraju sami pružati (preskakanje stepenica u ljestvici ulaganja) te posljedično do njihovog izlaska s tržišta. Dakle, u ovom slučaju, odbijanje pristupa utiče na ulazak operatora na maloprodajno tržište iznajmljenih linija, ali i na ostala maloprodajna tržišta na kojima je usluga iznajmljenih linija neophodna za pružanje elektronskih komunikacionih usluga.

Gore navedenim postupcima Crnogorski Telekom bi mogao prenijeti svoju značajnu tržišnu snagu s veleprodajnog tržišta obrađenog ovim dokumentom na povezana maloprodajna tržišta.

4.2.2. Prenosjenje značajne tržišne snage na osnovama nevezanim za cijene

Kad se govori o prenošenju značajne tržišne snage na osnovama koje nisu povezane s cijenama, EKIP smatra kako bi Crnogorski Telekom, u odsustvu regulacije, mogao postupati prema drugim postojećim i potencijalnim operatorima na nekoliko načina kako bi pokušao zadržati značajnu tržišnu snagu koju ima na određenom tržištu te na taj način stvarati prepreke razvoju tržišne konkurencije. Tu se prvenstveno misli na diskriminisano korišćenje informacija ili uskraćivanje informacija, taktike odgađanja, neopravdane zahtjeve, neopravdano korišćenje informacija o konkurentima, diskriminaciju kvalitetom usluge te na razne oblike diskriminacije nevezane za cijene.

Diskriminisano korišćenje informacija ili uskraćivanje informacija predstavlja situaciju u kojoj operator sa značajnom tržišnom snagom na veleprodajnom tržištu svome maloprodajnom dijelu pruža informacije važne za pružanje usluga na maloprodajnom tržištu ili povezanim društvima, a iste ne pruža operatorima koji koriste ili namjeravaju koristiti veleprodajnu uslugu operatora sa značajnom tržišnom snagom, a na osnovu koje na maloprodajnom tržištu pružaju/ ili žele pružati usluge konkurentne uslugama koje pruža njegov maloprodajni dio, odnosno povezana društva. Isto tako, navedena se prepreka odnosi na situaciju u kojoj operator sa značajnom tržišnom snagom odbija pružati i neke druge informacije važne za korišćenje veleprodajne usluge. Takvim ponašanjem, operator sa značajnom tržišnom snagom prenosi svoj dominantni položaj na maloprodajni nivo, na način da dovodi operatore korisnike veleprodajne usluge u nepovoljan položaj u odnosu na sopstveni maloprodajni dio, odnosno povezana društva.

EKIP smatra da bi Crnogorski Telekom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom na tržištu veleprodajnih trunk segmenata iznajmljenih linija i vertikalno integrisani operator, u odsustvu regulacije, operatorima koji koriste ili namjeravaju koristiti veleprodajne usluge koje su dio ovog relevantnog tržišta, mogao uskraćivati važne informacije, na način da istima ne bi pružao jednako detaljne informacije kao i svom maloprodajnom dijelu ili povezanim društvima, i/ili potrebne informacije ne bi pružao u vremenu u kojem bi operator korisnik navedene veleprodajne usluge mogao reagovati na povezanom maloprodajnom nivou i konkurisati njegovom maloprodajnom dijelu ili povezanim društvima koji raspolažu potrebnom informacijom.

Dalje, uzevši u obzir ulaganja u mreže nove generacije prilikom čega dolazi do otvaranja novih pristupnih točaka, EKIP smatra kako bi Crnogorski Telekom mogao, u odsustvu regulacije, svojim postojećim i potencijalnim konkurentima uskratiti detaljne i pravovremene informacije o planiranim promjenama u mreži, što bi negativno uticalo na poslovne planove i ulaganja tih operatora, s obzirom da ne bi mogli pravovremeno ocijeniti uticaj takvih promjena i razmotriti različite mogućnosti ulaganja u sopstvenu mrežu, te pravovremeno reagovati na maloprodajnom nivou. Naime, u slučaju promjena u topologiji mreže, doći će i do određenih promjena i u pružanju usluge veleprodajne iznajmljene linije ili dijela iznajmljenih linija u dijelu koji se odnosi na trunk segment te bi Crnogorski Telekom, ukoliko ne bi imao odgovarajuću obavezu, mogao uskratiti informacije o planiranim promjenama u mreži/topologiji mreže svojim postojećim i potencijalnim konkurentima. Na taj način, Crnogorski Telekom bi mogao iskoristiti prednosti prvog ulaska, te dovesti sopstvenii maloprodajni dio i povezana društva u povoljniji položaj na povezanom maloprodajnom tržištu od postojećih i potencijalnih konkurenata, odnosno prenijeti svoju značajnu tržišnu snagu na povezano maloprodajno tržište, a što za posljedicu ima jačanje tržišnog položaja Crnogorskog Telekoma te nepovoljan uticaj na efikasnu tržišnu konkurenciju na maloprodajnom nivou.

Taktike odgađanja se odnose na situacije u kojima operator sa značajnom tržišnom snagom ne odbija pružanje pripadajuće veleprodajne usluge, ali istu pruža sa zakašnjenjem u odnosu na svoj maloprodajni dio (sopstvenee potrebe) ili povezana društva, te na taj način dovodi postojeće i potencijalne konkurente u neravnopravan položaj na vertikalno povezanom maloprodajnom tržištu budući da im je ta veleprodajna usluga, uzevši u obzir potrebe krajnjih korisnika, neophodna za pružanje usluga istima.

EKIP smatra da bi Crnogorski Telekom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom na tržištu veleprodajnih trunk segmenata iznajmljenih linija, te ujedno i vertikalno

integrisani operator, u odsustvu regulacije, mogao imati interes pružati veleprodajne usluge postojećim i potencijalnim konkurentima na povezanom maloprodajnom tržištu u rokovima dužim od onih u kojima te iste usluge pruža sopstvenom maloprodajnom dijelu ili povezanim društvima.

Isto tako, u slučaju da, u periodu na koje se odnosi ova analiza, Crnogorski Telekom počne na maloprodajnom nivou pružati uslugu iznajmljenog voda putem neke nove ili poboljšane tehnologije, Crnogorski Telekom bi mogao, u odsustvu regulacije, primjenjivati taktike odlaganja na način što bi odbijao pružati veleprodajnu uslugu na osnovu nove/poboljšane tehnologije, a na osnovu koje bi u isto vrijeme pružao kvalitetnije, ali istovrsne usluge na maloprodajnom nivou, ili ne ponuditi pravovremeno odgovarajuće veleprodajne uslove. Na taj način, Crnogorski Telekom bi bio u mogućnosti, do uvođenja odgovarajućih veleprodajnih usluga, koristiti prednosti prvog ulaska na maloprodajnom nivou tako što bi jedini bio u mogućnosti širem broju korisnika nuditi naprednije usluge boljeg kvaliteta te na taj način prenijeti značajnu tržišnu snagu s relevantnog veleprodajnog tržišta na povezano maloprodajno tržište.

Neopravdani zahtjevi se odnose na sve uslove koji se odnose na pružanje određene veleprodajne usluge, a koji nisu neophodni za pružanje iste. Takvi zahtjevi neopravdano povećavaju troškove i oduzimaju vrijeme postojećim i potencijalnim konkurentima koji koriste navedenu veleprodajnu uslugu kako bi pružali usluge na povezanom maloprodajnom tržištu, a gdje konkurišu s maloprodajnim dijelom ili povezanim društvima operatora sa značajnom tržišnom snagom. EKIP smatra kako bi Crnogorski Telekom, u odsustvu regulacije, mogao koristiti razne oblike neopravdanih zahtjeva kojima bi mogao uticati na poslovne odluke i troškove postojećih i potencijalnih konkurenata.

EKIP smatra da bi Crnogorski Telekom bio u mogućnosti, kao operator sa značajnom tržišnom snagom na tržištu veleprodajnih trunk segmenata iznajmljenih linija i vertikalno integrisani operator, u odsustvu regulacije, operatorima koji koriste ili namjeravaju koristiti veleprodajne usluge koje su dio ovog relevantnog tržišta nametnuti razne oblike neopravdanih instrumenata osiguranja plaćanja, s obzirom na uslove i iznos, te bi mogao neopravdano podsticati korišćenje skupljih tehnologija i opreme za pružanje veleprodajne usluge, sve u svrhu povećanja troškova postojećih i potencijalnih konkurenata, a što bi dovelo do prenošenja značajne tržišne snage Crnogorskog Telekoma na povezano maloprodajno tržište.

Isto tako, Crnogorski Telekom bi mogao tražiti informacije potrebne za pružanje veleprodajne usluge (npr. informacije o ciljanim krajnjim korisnicima) iznad nivoa koji je potreban, odnosno ekonomski i tehnički opravdan pri pružanju veleprodajne usluge. Takve informacije o krajnjim korisnicima, Crnogorski Telekom bi mogao iskoristiti kako

bi za tog istog krajnjeg korisnika mogao kreirati uslugu koja bi odgovarala tom krajnjem korisniku s ciljem pridobivanja istog, a što bi opet dovelo do prenošenja značajne tržišne snage i jačanja njegovog tržišnog položaja na povezanom maloprodajnom nivou.

U slučaju *neopravdanog korišćenja informacija o konkurentima* riječ je o postupcima operatora sa značajnom tržišnom snagom u kojima koristi podatke koje mu u okviru pružanja veleprodajnih usluga daju postojeći ili potencijalni konkurenti na veleprodajnom i maloprodajnom nivou i korišćenju istih kako bi se povećali troškovi konkurenata ili smanjila zarada na vertikalno povezanom veleprodajnom i maloprodajnom tržištu.

U odsustvu regulacije, Crnogorski Telekom bi mogao zatražiti određene informacije od potencijalnih i sadašnjih konkurenata iz kojih bi se vrlo lako mogli prepoznati planovi konkurenata na maloprodajnom tržištu ili bar segment (geografski) maloprodajnog tržišta na kojem isti planiraju konkurisati Crnogorskom Telekomu. U navedenom slučaju bi Crnogorski Telekom mogao koristiti informacije svojih konkurenata za potrebe svog maloprodajnog dijela (sopstvene potrebe) ili potrebe povezanih društava i to na način da pripremi posebne uslove za pojedine krajnje korisnike kako bi ih motivisao da ne promijene operatora ili da se vrate na Crnogorski Telekom, a što bi moglo dovesti do smanjenja maloprodajnih prihoda konkurenata, na način da krajnji korisnici odustanu od prelaska, ili do povećanja troškova konkurenata (npr. dodatni marketinški troškovi za privlačenje korisnika).

Tako bi Crnogorski Telekom mogao ostvariti prednosti pred ostalim konkurentima prenošenjem značajne tržišne snage na veleprodajnom tržištu na pripadajuće maloprodajno tržište, što bi moglo dovesti do povećanja troškova ostalih operatora, problema u poslovanju i vjerovatnog izlaska s tržišta.

Dalje, jedna od mogućih prepreka tržišnoj konkurenciji je i *diskriminacija kvalitetom usluge* koja se ogleda u mogućnosti operatora sa značajnom tržišnom snagom da utiče na povećanje troškova postojećih ili potencijalnih konkurenata ili smanjivanje zarade na maloprodajnom nivou na način da ih dovede u neravnopravan položaj kvalitetom pružanja usluge. Diskriminacijom kvalitetom veleprodajne usluge operator sa značajnom tržišnom snagom ima direktan uticaj na kvalitet usluge koja se pruža krajnjem korisniku, a budući da je korisnik posebno osjetljiv na parametre kvaliteta usluge, takvo postupanje dovodi do nezadovoljstva i gubitka povjerenja krajnjih korisnika u operatora koji im nudi uslugu. Dalje, kvalitet usluge je važan činilac pri optimizaciji i racionalizaciji troškova operatora.

EKIP smatra da bi, u odsustvu regulacije, Crnogorski Telekom mogao raditi diskriminaciju ostalih operatora kvalitetom veleprodajne usluge i to na način da iste nudi s parametrima kvaliteta lošijim od usluge koju nudi svome maloprodajnom dijelu (sopstvene potrebe) ili povezanim društvima. Isto tako Crnogorski Telekom bi mogao uticati na uklanjanje mogućih kvarova pri pružanju relevantnih veleprodajnih usluga i povezanih sadržaja (duži rokovi otklona kvara). Na navedeni način bi moglo doći do situacije u kojoj postojeći ili potencijalni konkurent gubi povjerenje krajnjih korisnika, a što može rezultirati prestankom korišćenja usluge operatora od strane krajnjih korisnika, a time i nižim dobitima operatora na maloprodajnom tržištu. Navedenim postupanjem, Crnogorski Telekom bi mogao prenijeti svoju značajnu tržišnu snagu te jačati svoj tržišni položaj na vertikalno povezanom maloprodajnom tržištu, a što bi dovelo do neefikasne tržišne konkurencije na štetu krajnjih korisnika.

Takvo postupanje dovodi do sljedećih posljedica. Naime, postojeći ili potencijalni konkurenti gube povjerenje krajnjih korisnika, a što može rezultirati prestankom korišćenja usluge operatora od strane krajnjih korisnika, a time i nižim zaradama operatora na maloprodajnom tržištu. Shodno navedenim, Crnogorski Telekom bi mogao prenijeti svoju značajnu tržišnu snagu te jačati svoj tržišni položaj na vertikalno povezanom maloprodajnom tržištu, a što bi dovelo do neefikasne tržišne konkurencije nauštrb krajnjih korisnika.

Još jedna prepreka tržišnoj konkurenciji odnosi se na situaciju u kojoj bi operator sa značajnom tržišnom snagom na veleprodajnom tržištu pružao informacije važne za pružanje usluga na maloprodajnom tržištu svome maloprodajnom dijelu (sopstvene potrebe) ili povezanim društvima, a iste ne bi pružao operatorima koji koriste ili namjeravaju koristiti veleprodajnu uslugu operatora sa značajnom tržišnom snagom na osnovu koje na maloprodajnom tržištu pružaju ili žele pružati usluge konkurentne uslugama koje pruža njegov maloprodajni dio, odnosno povezana društva. Isto tako, navedena se prepreka odnosi na situaciju u kojoj operator sa značajnom tržišnom snagom odbija pružati i neke druge informacije važne za korišćenje veleprodajne usluge. Takvim ponašanjem, operator sa značajnom tržišnom snagom prenosi svoj dominantan položaj na maloprodajni nivo, na način da dovodi operatore korisnike veleprodajne usluge u nepovoljan položaj u odnosu na sopstveni maloprodajni dio, odnosno povezana društva.

EKIP smatra da bi Crnogorski Telekom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom i vertikalno integrisani operator, u odsustvu regulacije, operatorima koji koriste ili namjeravaju koristiti veleprodajne usluge koje su dio ovog relevantnog tržišta, mogao *uskraćivati važne informacije*, na način da istima ne bi pružao jednako detaljne informacije kao i svom maloprodajnom dijelu ili povezanim društvima, i/ili potrebne informacije ne bi pružao u vremenu u kojem bi operator korisnik navedene

veleprodajne usluge mogao reagovati na povezanom maloprodajnom tržištu i konkurisati njegovom maloprodajnom dijelu ili povezanim društvima koji raspolažu potrebnom informacijom.

4.2.3. Prenošnje značajne tržišne snage na osnovama vezanim za cijene

EKIP je kao moguće prepreke tržišnoj konkurenciji koje predstavljaju prenošenje značajne tržišne snage na osnovama vezanim za cijene prepoznao diskriminaciju na cjenovnoj osnovi, unakrsno subvencioniranje i neopravdan način obračuna usluge iznajmljenih linija.

Diskriminacija na cjenovnoj osnovi odnosi se na situaciju u kojoj operator sa značajnom tržišnom snagom nudi veleprodajnu uslugu neophodnu za pružanje određenih maloprodajnih usluga po različitim cijenama svom maloprodajnom dijelu (sopstvenee potrebe) i povezanim društvima u odnosu na postojeće i potencijalne konkurente na povezanom maloprodajnom tržištu.

EKIP smatra da bi Crnogorski Telekom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom na veleprodajnim tržištima i vertikalno integrisani operator, u odsustvu regulacije na tržištu utvrđenim ovim dokumentom, mogao primjenom diskriminacije na osnovi cijena nuditi veleprodajne usluge operatorima s kojima konkuriše na povezanom maloprodajnom tržištu po cijenama višim od onih po kojima tu istu uslugu pruža svom maloprodajnom dijelu ili povezanim društvima. Takvim ponašanjem, Crnogorski Telekom bi mogao uticati na poslovne rezultate ostalih operatora koji koriste navedenu veleprodajnu uslugu kako bi na povezanom maloprodajnom tržištu pružali usluge iznajmljenih linija, ali i ostalih elektronskih komunikacionih usluga.

U odsustvu regulacije, Crnogorski Telekom bi mogao za svoj maloprodajni dio i povezana društva odrediti cijene veleprodajnih usluga koje bi se razlikovale od cijena usluga koje bi naplaćivao postojećim i potencijalnim operatorima s kojima konkuriše na vertikalno povezanom maloprodajnom tržištu. U navedenom slučaju, Crnogorski Telekom bi mogao iskoristiti svoju značajnu tržišnu snagu i putem diskriminacije na cjenovnoj osnovi, odnosno visoko postavljenim veleprodajnim cijenama, uticati na povećanje troškova drugih operatora što bi dovelo do istiskivanja cijena (eng. *price squeeze*), a dugoročno gledano, do neefikasne tržišne konkurencije i izlaska tih operatora s tržišta.

Unakrsno subvencioniranje odnosi se na situaciju u kojoj postoje dva različita tržišta i dvije različite cijene na navedenim tržištima. U odsustvu regulacije, operator sa

značajnom tržišnom snagom može na tržištu na kojem ima navedeni status naplaćivati cijenu iznad troška kako bi na povezanom maloprodajnom tržištu mogao pružiti cijenu ispod troškova što bi dovelo do istiskivanja cijenama i na taj način prenijeti značajnu tržišnu snagu s veleprodajnog tržišta na povezano maloprodajno tržište.

EKIP smatra da bi Crnogorski Telekom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom i vertikalno integrisani operator, u odsustvu regulacije, mogao nuditi veleprodajnu uslugu iznad troška te na taj način povisiti troškove operatora koji koriste navedenu uslugu, a u isto vrijeme, na maloprodajnom nivou, nuditi uslugu iznajmljenih vodova po cijenama koje su ispod troška.

Takvo postupanje Crnogorskog Telekoma dovelo bi do istiskivanja cijenama te bi natjeralo operatore koji koriste veleprodajne usluge koje su dio ovog relevantnog tržišta u svrhu pružanja usluga na povezanom maloprodajnom nivou, da trpe gubitke, a što bi ih na kraju natjeralo da napuste tržište. S druge strane, Crnogorski Telekom bi bio u mogućnosti prenijeti značajnu tržišnu snagu s veleprodajnog tržišta na povezano maloprodajno tržište i jačati svoj tržišni položaj, a što bi imalo negativne efekte na efikasnu tržišnu konkurenciju.

5. Određivanje obaveza operatoru sa značajnom tržišnom snagom

Na osnovu sprovedene analize EKIP je utvrdio da veleprodajno tržište trunk segmenata iznajmljenih linija nije dovolno konkurentno i identifikovala Crnogorski Telekom AD Podgorica kao operatora sa značajnom tržišnom snagom na ovom tržištu, koga će kao takvog imenovati u rješenju koje je dužna da donese prema članu 43 Zakona o elektronskim komunikacijama.

Identifikacija operatora sa značajnom tržišnom snagom podrazumijeva propisivanje i nametanje ex-ante obaveza, koje treba da budu proporcionalne i adekvatne utvrđenom problemu-odstupanju od efikasne konkurencije. Rješenjem izdatim određenom operatoru sa značajnom tržišnom snagom EKIP mora narediti preduzimanje bar jedne od mjera iz čl.44 ,45,46, 47,48, 49, i 50. Zakona, a one su:

1. Obaveza obezbjeđivanja preglednosti, referentna interkonekciona ponuda;
2. Obaveza obezbjeđivanja jednakog tretmana-nediskriminatornost;
3. Obaveza odvajanja računovodstvenih evidencija;
4. Obaveza omogućivanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja;
5. Obaveza nadzora cijena i troškovnog računovodstva;
6. Obaveza mogućnosti izbora/predizbora operatora;
7. Obaveza regulisanja cijena maloprodajnih usluga.

Pri određivanju ovih obaveza EKIP uzima u obzir načelo racionalnosti i proporcionalnosti, uz obrazloženje naređenih mjera. Rješenje treba da sadrži i realne rokove u kojima se moraju sprovesti određene mjere.

Prema Smjernicama Evropske komisije, prilikom određivanja regulatornih obaveza regulatori imaju u vidu slijedeće ciljeve:

- Promovisanje konkurentnosti,
- Doprinos razvoju evropskog tržišta i
- Promovisanje interesa krajnjih korisnika.

EKIP smatra da se princip proporcionalnosti može zadovoljiti ako se svakom operatoru sa značajnom tržišnom snagom odrede one regulatorne obaveze koje će najbolje ukloniti postojeće i potencijalne prepreke razvoju konkurencije.

Na tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo Crnogorskom Telekom-u AD Podgorica kao operatoru sa značajnom tržišnom snagom, određuju se slijedeće regulatorne obaveze:

1. Obaveza omogućavanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja;
2. Obaveza obezbjeđivanja jednakog tretmana-nediskriminatornost;
3. Obaveza obezbjeđivanja preglednosti, referentna interkonekciona ponuda;
4. Obaveza odvajanja računovodstvenih evidencija;
5. Obaveza nadzora cijena i troškovnog računovodstva;

5.1. Obaveza omogućavanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja

EKIP može, shodno članu 47. Zakona o elektronskim komunikacijama narediti preduzimanje mjera u cilju ispunjavanja svih opravdanih zahtjeva za pristup i korišćenje određenih elemenata elektronskih komunikacionih mreža i pripadajuće infrastrukture, uključujući i pristupnu mrežu. EKIP može od operatora zahtjevati da:

- 1) u dobroj mjeri pregovara sa operatorima o zahtjevima operatorskog pristupa;
- 2) omogući operatorski pristup određenim mrežnim elementima, uključujući raščlanjene elemente pristupne mreže;
- 3) izvrši interkonekciju mreža;
- 4) ne uskrati prethodno ostvareni operatorski pristup ili korišćenje mogućnosti;
- 5) obezbijedi određene usluge na veleprodajnoj osnovi, zbog preprodaje tih usluga na maloprodajnom tržištu;
- 6) odobri otvoreni pristup tehničkim interfejsima, protokolima ili drugim tehnologijama i mogućnosti koje su nezamjenljivo potrebne za interoperabilnost usluga ili mreža, uključujući i virtuelne mreže;
- 7) obezbijedi zajednički smještaj opreme ili druge oblike zajedničkog korišćenja mogućnosti infrastrukture;
- 8) obezbijedi mogućnosti koje su potrebne za obezbjeđivanje korisnicima interoperabilnosti usluga, od tačke do tačke, uključujući usluge inteligentnih mreža, distributivnih sistema ili roaminga u mobilnim mrežama;
- 9) obezbijedi pristup sistemima za podršku ili sličnim sistemima, koji su potrebni za obezbjeđivanje konkurencije prilikom vršenja usluga.

U slučaju postojanja prepreka razvoju tržišne konkurencije koje se odnose na odbijanje zaključivanja ugovora o interkonekciji i pristupu i postojanja velikih

razlika u pregovaračkoj moći operatora, gdje operatori zavise od infrastrukture drugog za pružanje maloprodajnih usluga, potrebno je da EKIP postavi okvire, odnosno odredi odgovarajuće regulatorne obaveze, kako bi se onemogućilo uskraćivanje pristupa i interkonekcije ili bilo koje drugo neprihvatljivo uslovljavanje.

Pravilnik o operatorskom pristupu i interkonekciji (Sl.list CG 79/09) propisuje uslove za obezbjeđenje operatorskog pristupa i interkonekcije, prava i obaveze operatora u vezi sa operatorskim pristupom i interkonekcijom, uslove pod kojima operatori mogu ograničiti interkonekciju ili operatorski pristup.

U slučaju ovog dokumenta čiji je predmet analiza relevantnog tržišta trunk segmenata iznajmljenih linija, EKIP Crnogorskom Telekomu, koji ima značajnu tržišnu snagu na ovom relevantnom tržištu, propisuje obavezu omogućivanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja. Crnogorski Telekom je obavezan da:

- 1) u dobroj namjeri pregovara sa operatorima o zahtjevima operatorskog pristupa;
- 2) omogući operatorski pristup određenim mrežnim elementima, uključujući raščlanjene elemente pristupne mreže;
- 3) obezbijedi trunk segmenate iznajmljenih linija na veleprodajnoj osnovi, zbog preprodaje tih usluga na maloprodajnom tržištu;
- 4) ne uskrati prethodno ostvareni operatorski pristup ili korišćenje mogućnosti;
- 5) odobri otvoreni pristup tehničkim interfejsima, protokolima ili drugim tehnologijama i mogućnosti koje su nezamjenljivo potrebne za interoperabilnost usluga ili mreža
- 6) obezbijedi pristup sistemima za podršku ili sličnim sistemima, koji su potrebni za obezbjeđivanje konkurencije prilikom vršenja usluga.

Crnogorski Telekom kada mu je je upućen potpun zahtjev za operatorski pristup i interkonekciju dužan je, shodno Pravilniku o operatorskom pristupu i interkonekciji, da odgovori na zahtjev u roku od 15 dana od dana podnošenja zahtjeva. Ukoliko zahtjev za operatorski pristup ili interkonekciju nije potpun, Crnogorski Telekom traži da podnosilac zahtjeva dopuni svoj zahtjev u roku od 15 dana od dana podnošenja nepotpunog zahtjeva.

Operatorski pristup Crnogorski Telekom može ograničiti samo u slučaju da operatorski pristup nije izvodljiv iz tehničkih razloga. U tom slučaju Crnogorski Telekom je dužan da detaljno obrazloži razloge svog odbijanja zahtjeva i dostavi ih podnosiocu zahtjeva, u roku od 15 dana od dana podnošenja zahtjeva.

Operatori su dužni da zaključe ugovor o operatorskom pristupu ili interkonekciji u roku od 45 dana od dana podnošenja potpunog zahtjeva. Potpisani ugovori o operatorskom pristupu ili interkonekciji se dostavljaju EKIP-u radi evidencije i ocjene usklađenosti sa Zakonom, u roku od 10 dana od dana potpisivanja.

Crnogorski Telekom mora u dobroj vjeri pregovarati sa operatorima o zahtjevima operatorskog koji žele pristup zaključnim segmentima iznajmljenih linija. EKIP smatra da je ta obaveza potrebno i efikasno sredstvo za postizanje kasnijih sporazuma o pristupu trunk segmentima iznajmljenih linija. U slučaju da se ova obaveza ne nametne Crnogorski Telekom bi mogao nametnuti potencijalnim konkurentima na vertikalno povezanom veleprodajnom i maloprodajnom tržištu razne oblike neopravdanih instrumenata osiguranja plaćanja, bankarskih garancija, u pogledu uslova i iznosa ili neopravdano podsticati korišćenje skupljih tehnologija za pružanje usluge i to samo iz razloga povećanja troškova postojećih i potencijalnih konkurenata. Isto tako Crnogorski Telekom bi mogao tražiti nivo informacija iznad potrebnog i tehnicki opravdanog za pružanje relevantne usluge.

Crnogorski Telekom ima obavezu da omogući korišćenje svih brzina iznajmljenih linija, koje može podržati njegova infrastruktura. U okviru te obaveze Crnogorski Telekom treba da omogući i korišćenje djelova zakupljenih linija i pristupnih djelova Etherneta koji su posebno značajni sa aspekta dostupa alternativnih operatora do krajnjih korisnika.

Crnogorski Telekom mora obezbijedi trunk segmente iznajmljenih linija, djelove iznajmljenih linija i pristupne djelove Etherneta na veleprodajnoj osnovi, zbog preprodaje tih usluga na maloprodajnom tržištu. Operatori koji nemaju kompletnu infrastrukturu za pružanje usluge iznajmljenih linija, mogu ući na maloprodajno tržište samo na osnovu zakupa linija kod Crnogorskog Telekoma. Navedena obaveza bi pomogla uspostavljanju i održavanju konkurencije na tržištu, a Crnogorskom Telekomu ne bi predstavljala veće opterećenje.

Crnogorski Telekom ne smije spriječiti već odobreno korišćenje iznajmljenih linija u slučaju da druga strana u potpunosti ispuni ugovorene obaveze. Ova obaveza je potrebna jer bi uskraćivanje prethodno ostvarenog operatorskog pristupa oslabilo položaj konkurencije na maloprodajnom tržištu, što onda ne bi bilo u interesu krajnjih korisnika jer bi mogli doći u situaciju da ne mogu koristiti usluge. Nametnuta obaveza je nužna da se spriječi isključenje postojećih operatora sa tržišta, a samim tim i smanjuje konkurencija.

Crnogorski Telekom je u obavezi da pripremi otvoren pristup tehničkim interfejsima, protokolima ili drugim značajnim tehnologijama, pošto je to nužno potrebno za pružanje usluge na maloprodajnom tržištu. Nepripremanje tih elemenata bi moglo značiti da konkurenti ne mogu ponuditi uslugu istog kvaliteta na maloprodajnom tržištu ili čak onemogućavanje pristupa novih operatora na postojeće tržište, ukoliko je nužno povezivanje mreža Crnogorskog Telekoma i alternativnog operatora. EKIP ocjenjuje da je obaveza nužna za uspostavljanje i održavanje konkurencije na tržištu.

Propisivanje obaveze omogućivanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja je opravdano i proporcionalno aktuelnim i potencijalnim preprekama na ovom tržištu, jer se radi o regulatornoj obavezi koja doprinosi većem stepenu konkurencije na odgovarajućem maloprodajnom tržištu.

EKIP ocjenjuje da obaveza omogućivanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja, iako osnovna obaveza za pospješivanje konkurencije, nije sama po sebi dovoljna da na efikasan način ukloni prepreke razvoju konkurencije na relevantnom tržištu. Odnosno, obavezi omogućivanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja komplementarne su obaveze nediskriminatorske i obezbjeđenja preglednosti, odnosno objavljivanja referentne ponude. Nadalje, obaveza nadzora cijena i troškovnog računovodstva je prateća i neophodna obaveza sa aspekta obezbjeđenja efikasne konkurencije i zaštite interesa krajnjih korisnika.

5.2. Obaveza obezbjeđivanja jednakog tretmana-nediskriminatorske

EKIP može, shodno članu 45 Zakona, operatoru sa značajnom tržišnog snagom na određenom relevantnom tržištu, narediti mjeru obezbjeđivanja jednakog tretmana pri pružanju usluge interkonekcije ili operatorskog pristupa.

EKIP Crnogorskom Telekomu AD Podgorica koji ima značajnu tržišnu snagu na tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija- veleprodajni nivo propisuje obavezu obezbjeđivanja jednakog tretmana-nediskriminatorske. U okviru ove obaveze Crnogorski Telekom je dužan:

- svim operatorima, kod sličnih okolnosti, pružati uslugu pod istim uslovima;
- drugim operatorima pružati usluge po uslovima uslove i kvalitetu kao i svom maloprodajnom dijelu ili povezanim društvima.

U cilju kontrole poštovanja principa nediskriminatornosti EKIP Crnogorskom Telekomu nalaže obavezu da dostavlja sve ugovore zaključene sa korisnicima iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou i to u roku deset dana od dana zaključenja ugovora.

Nalaganjem mjere jednakog tretmana obezbjeđuje se da Crnogorski Telekom primjenjuje suštinski jednake uslove i jednaki kvalitet pri pružanju usluge iznajmljenih linija svim operatorima uključujući i one operatore koji su djelovi privrednog društva ili sa njime povezanog društva.

Nametanjem ove regulatorne obaveze Crnogorskom Telekomu otklanjaju se prepreke razvoju konkurencije koje se tiču diskriminacije na cjenovnoj i necjenovnoj osnovi. Ova obaveza je komplementarna obavezi omogućivanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja, jer ova obaveza omogućava da efikasnije sprovodi regulatorna obaveza omogućivanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja.

U slučaju da se ova obaveza ne nametne ili ne realizuje Crnogorski Telekom kao operator sa značajnom tržišnom snagom na relevantom tržištu može sprovoditi aktivnosti koje se disriminatorne u pogledu cijena, kvaliteta i predstavljaju prepreke razvoju konkurencije na relevantnom tržištu, srodnim tržištima i tržištima za čije su djelovanje neophodne iznajmljene linije. Takođe, operator sa značajnom tržišnom snagom može obračunavati usluge po višim cijena u poređenju sa cijenama koje nudi svom maloprodajnom dijelu ili povezanim društvima, čime primjenjuje praksu cjenovnog stezanja margine profita (eng. *price squeeze*) operatora. Pored aktivnosti prenošenja značajne tržišne snage na cjenovnim osnovama, Crnogorski Telekom može primjenjivati i antikongkurentne taktike odgađanja, uskraćivanje informacija, insistiranje na neopravdanim zahtjevima i diskriminatorno korišćenje informacija. Naime EKIP smatra da je važno da i informacije koje operator sa značajnom tržišnom snagom dobije od alternativnih pružaoca usluga ne iskoristi za potrebe svog maloprodajnog dijela i time dovede alternativnog pružaoca usluga u neravnopravan položaj.

Nabrojane aktivnosti dovode u neravnopravan položaj konkurentne kompanije. Diskriminatorno ponašanje Crnogorskog Telekoma može staviti određenog operatora, koji može biti i on sam ili sa njim povezano društvo, u privilegovan položaj u odnosu na ostale operatore, stvoriti mu bolje uslove pri poslovanju, pa tako smanjiti efikasnost konkurencije ili potpuno istisnuti konkurenciju sa tržišta. Ovo je suprotno interesima krajnjih korisnika, kojima odgovara da je na tržištu veći broj operatora, koji nude širu paletu proizvoda po razumnim cijenama.

Sprovođenje obaveze nediskriminatorsnosti će podrazumijevati da svi pružaoci usluga koriste uslugu veleprodajnog operatora pod istim uslovima kao i njegov maloprodajni dio ili povezana društva.

EKIP ocjenjuje da ova regulatorna obaveza adekvatna, da ne predstavlja nikakvo dodatno opterećenje za operatora sa značajnom tržišnom snagom, već samo kvalitativno definiše njegov odnos prema drugim operatorima na veleprodajnom tržištu, te kao takva omogućava nesmetan ulaz novih operatora na ovo tržište sa ciljem ponude iznajmljenih linija krajnim korisnicima.

5.3. Obaveza obezbjeđivanja preglednosti

EKIP može, shodno članu 44. Zakona o elektronskim komunikacijama operatoru sa značajnom tržišnom snagom na određenom relevantnom tržištu, nametnuti obavezu preglednosti u vezi interkonekcije i pristupa, na način da učine dostupnim određene podatke, kao što su: računovodstvene informacije, tehničke specifikacije, karakteristike mreže, uslove korišćenja i cijene usluga.

U slučaju ovog dokumenta čiji je predmet analiza relevantnog tržišta trunk segmenta iznajmljenih linija- veleprodajni nivo, EKIP Crnogorskom Telekomu, koji ima značajnu tržišnu snagu na ovom relevantnom tržištu, propisuje obavezu obezbjeđivanja preglednosti.

Ova obaveza se nameće Crnogorskom Telekomu u pogledu pružanja usluge trunk segmenta iznajmljenih linija, a opredmećuje se u obliku referentne ponude trunk segmenta iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou (u daljem tekstu Referentna ponuda). Pri tome tržište trunk segmenta iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou treba posmatrati na način kako je to EKIP utvrdilo u tački 2.6. ovog dokumenta. Referentna ponuda mora biti u skladu sa objektivnim mogućnostima Crnogorskog Telekoma i objektivnim potrebama drugih operatora i dovoljno raščlanjena tako da drugi operatori, koji žele određenu uslugu, ne moraju dodatno plaćati mogućnosti koje nijesu potrebne za pružanje zahtjevane usluge. Ponuda mora sadržati spisak usluga koje su raščlanjene u skladu sa potrebama ostalih operatora i sa njima povezanim uslovima, uključujući i cijene i popuste ili principe njihovog određivanja, u slučaju da ih Crnogorski Telekom daje.

Referentna ponuda mora biti jasno definisana, i sadržati slijedeće elemente:

- (1) Opšte odredbe koje se tiču predmeta ponude, primjenu i važenja ponude;
- (2) Pregled i opis usluga;

- (3) Cijene i popuste odnosno principe njihovog određivanja, obračun i naplata usluge;
- (4) Detaljno objašnjen postupak procesa, naručivanja, ugovaranja i realizacije usluge
- (5) Odgovornost, kvalitet usluge i održavanje;
- (6) Povjerljivost informacija i poslovna tajna;
- (7) Postupak rješavanja sporova;
- (8) Dodaci (definicije pojmova, kontakti, pristupne tačke, tehnički standardi, postupak testiranja ...).

Crnogorski Telekom će referentnu ponudu iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou objaviti u roku od 90 dana od dana donošenja rješenja.

EKIP naglašava da je Referentna ponuda dokument koji je podložan izmjenama, shodno promjenama na tržištu i tehnološkom razvoju. Ako Referentna ponuda iznajmljenih linija ne odgovara Zakonu o elektronskim komunikacijama ili uslovima na tržištu, nakon sprovedene javne rasprave, Agencija može Rješenjem narediti njenu izmjenu u roku od 30 dana. Takođe, operator može i sam inicirati izmjenu Referentne interkonekcione ponude.

EKIP smatra da je nametanje obaveze obezbjeđivanja preglednosti Crnogorskom Telekom-u proporcionalno i opravdano, jer doprinosi transparentnijem radu Crnogorskog Telekoma kao operatora sa značajnom tržišnom snagom na ovom relevantnom tržištu. Jasan pregled uslova za zakup trunk djelova iznajmljenih linija u praksi osigurava da Crnogorski Telekom nudi uslugu pod istim uslovima i istog kvaliteta drugim operatorima kao i svom maloprodajnom dijelu ili povezanim društvima. Drugi opratori tada mogu da na maloprodajnom tržištu ponude uslugu trunk segmenta iznajmljenih linija u Crnoj Gori i konkurišu Crnogorskom Telekomu.

U slučaju da se ova obaveza ne nametne Crnogorski Telekom bi mogao nepreglednim uslovima i cijenama da nudi uslugu operatorima pod različitim uslovima i cijenama. Agencija ocjenjuje da bi tada bio otežan ulazak alternativnih operatora na ovo tržište, a takođe i smanjena efikasnost konkurencije na drugim tržištima.

Sprovođenje obaveze obezbjeđivanja preglednosti omogućava Agenciji da vrši nadzor nad sprovođenjem obaveze nediskriminatornosti i identifikovanje svih oblika diskriminatornog ponašanja u pogledu rokova, uslova i cijena. Naime, naložena regulatorna obaveza je i dodatna obaveza u smjeru uklanjanja svih prepreka razvoju konkurencije koje su vezane za diskriminaciju na cjenovnoj osnovi i diskriminaciju na necjenovnoj osnovi, s obzirom da je sve oblike diskriminatornog ponašanja moguće utvrditi samo onda kada su transparentno objavljeni uslovi pod kojima operator sa

značajnom tržišnom snagom nudi usluge na relevantnom tržištu. Nametanje ove obaveze osigurava da alternativni pružaoci usluga na osnovu transparentno objavljenih uslova veleprodajnog operatora mogu doći do zaključka o tome da li su diskriminisani rokovima, uslovima ili cijenama prilikom pružanja predmetne usluge.

Primarna funkcija obaveze obezbjeđivanja preglednosti je da druge obaveze, a naročito obavezu omogućivanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja i obavezu nediskriminatornosti, učini još efikasnijim. Primjena obaveze obezbjeđivanja preglednosti ima za cilj da ukaže i doprinese rješavanju antikonkurentskih aktivnosti i prepreka razvoju konkurencije koje se odnose na praksu unakrsnog subvencionisanja, cjenovnu diskriminaciju i praksu cjenovnog stezanja margina profita (*eng.Price Squeeze*) operatora.

Obavezi obezbjeđivanja preglednosti komplementarna je obaveza vođenja odvojenih računovodstvenih evidencija, koja podrazumijeva transparentnost izvještaja o troškovima i internih transfernih cijena operatora sa značajnom tržišnom snagom.

Iz svega navedenog Agencija ocjenjuje da ova regulatorna obaveza, sa codređenim rokovima, proporcionalana i opravdana, te ne predstavlja veće dodatno opterećenje za operatora sa značajnom tržišnom snagom, već doprinosi promovisanju razvoja i pojačava efikasnost konkurencije na relevantnom tržištu.

5.4. Obaveza odvajanja računovodstvenih evidencija

EKIP može, shodno Članu 46 Zakona o elektronskim komunikacijama operatoru sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu, narediti preduzimanje mjera u cilju odvojenog računovodstvenog praćenja poslovnih aktivnosti koje se odnose na pružanje usluga interkonekcije i operatorskog pristupa.

U slučaju ovog dokumenta čiji je predmet analiza relevantnog tržišta trunk segmenata iznajmljenih linija, EKIP Crnogorskom Telekomu, kao operatoru koji ima značajnu tržišnu snagu na ovom relevantnom tržištu, propisuje obavezu odvajanja računovodstvenih evidencija koje se odnose na uslugu trunk segmenta iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou.

Metodologija odvojenih računovodstvenih evidencija treba da je u saglasnosti sa domaćim računovodstvenim propisima, međunarodnim računovodstvenim standardima i Preporukom Evropske komisije 2005/698/Evropske komisije o

odvojenom računovodstvu i modelima troškovnog računovodstva prema regulatornom okviru za elektronske komunikacije.

U skladu sa Preporukom, svrha uvođenja obaveze računovodstvenog odvajanja je da pruži detaljnije informacije o poslovnim rashodima i finansijskim rezultatima za relevantna tržišta i usluge. Prilikom pripremanja regulatornih računovodstvenih izvještaja Crnogorski Telekom treba da se rukovodi sledećim principima: troškovne uzročnosti, objektivnosti i nediskriminatornosti, konzistentnosti primjene i transparentnosti. U skladu s Preporukom, Crnogorski Telekom treba izraditi račune dobiti i gubitka, izvještaje o angažovanom kapitalu za svaki segment obuhvaćen regulacijom, kao i izvještaje o usklađenosti iznosa u regulatornim izvještajima sa zakonskim finansijskim izvještajima.

EKIP je propisala i usvojila metodologiju vođenja računovodstva i pravo potpunog pristupa svim relevantnim finansijskim podacima, što uključuje i podatke o prihodima ostvarenim naplatom od trećih strana. Takođe, EKIP može objavljivati ove podatke s ciljem unapređivanja transparentnosti tržišta, vodeći, pri tom računa o stepenu poverljivosti.

Nametanje ove obaveze omogućava EKIP-u provjeru poštovanja principa nediskriminatornosti u vezi sa cijenama usluge trunk segmenta iznajmljenih linija Crnogorskog Telekom na veleprodajnom nivou, kao i principa preglednosti svih veleprodajnih cijena po kojima Crnogorski Telekom svoje usluge pruža ostalim operatorima, kao i internih transfernih naknada po kojima Crnogorski Telekom svoje usluge pruža svome maloprodajnom dijelu i povezanim društvima.

U cilju veće efikasnosti primjene obaveza obezbjeđenja preglednosti i nediskriminatornosti, EKIP ocjenjuje neophodnim nametnuti obavezu odvajanja računovodstvenih evidencija operatoru sa značajnom tržišnom snagom. Obaveza vođenja odvojenih računovodstvenih evidencija je neophodna u smislu identifikacije antikonkurentskih aktivnosti operatora sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu, kao što su praksa unakrsnog subvencionisanja i primjene cjenovnog stezanja margina profita (**eng. price squeeze**) operatora.

Polazeći od već nametnutih obaveza nediskriminatornosti i transparentnosti, EKIP ocjenjuje obavezu vođenja odvojenih računovodstvenih evidencija adekvatnom i proporcionalnom.

5.5. Obaveza nadzora cijena i troškovnog računovodstva

EKIP može, shodno članu 48. Zakona o elektronskim komunikacijama operatoru sa značajnom tržišnom snagom narediti preduzimanje obaveze kontrole troškova prema propisanoj metodologiji troškovnog računovodstva.

Troškovno računovodstvo odnosi se na skup pravila i procedura koji osiguravaju raspodjelu troškova, prihoda, imovine, obaveza i kapitala na pojedine aktivnosti i usluge. Model troškovnog računovodstva omogućava sprovođenje obaveze računovodstvenog razdvajanja i provjeru troškovne orijentisanosti cijena u svrhu sprečavanja međusobnog subvencioniranja, zatim previsokih ili preniskih cijena i neefikasnog ponašanja operatora sa značajnom tržišnom snagom.

Operator kojem je naređeno preduzimanje mjera troškovne orijentacije, mora dokazati da su cijene izračunate na osnovu stvarnih troškova uz prihvatljivu stopu prinosa na investiciona ulaganja. Prilikom provjeravanja ispunjavanja te obaveze EKIP može primijeniti metode troškovnog računovodstva koje su nezavisne od onih koje primjenjuje operator. EKIP može od operatora Rješenjem takođe zahtijevati, da obrazloži i po potrebi koriguje cijene, pri čemu teret eventualnog dokazivanja snosi operator.

Član 48. stav 5. Zakona propisuje da EKIP može propisati mehanizam pokrivanja troškova ili metodologiju određivanja cijena, što mora biti primjereno ciljevima unaprijeđenja efikasnosti i održive konkurencije, ciljevima razvoja i povećanju koristi za krajne korisnike. EKIP može koristiti i upoređenja sa cijenama na uporedivim tržištima ili tržištima sa razvijenom konkurencijom, uzimajući u obzir specifičnosti domaćeg tržišta.

EKIP će u ovom dijelu odrediti obaveze za uslugu iznajmljenih linija i uslugu dijela iznajmljenih linija. Naime, terminalni segment iznajmljenih linija i trunk segment iznajmljenih linija su samo logične cjeline usluge koja se u praksi iznajmljuje odnosno usluge iznajmljene linije. U skladu s navedenim cijene za uslugu iznajmljene linije, odnosno dijela iznajmljene linije ne određuju se prema logičnim cjelinama, već za cijelu uslugu.

U slučaju ovog dokumenta čiji je predmet analiza relevantnog tržišta trunk segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou, EKIP Crnogorskom Telekomu, koji ima značajnu tržišnu snagu na ovom relevantnom tržištu, propisuje obavezu nadzora cijena i troškovnog računovodstva.

Svrha određivanja obaveze nadzora cijena i vođenja troškovnog računovodstva, koje Crnogorski Telekom treba da primjeni prilikom raspodjele troškova na usluge koje pruža, jeste osiguranje ravnopravnih transparentnih kriterijuma, kao i kriterijuma koji podstiču razvoj konkurencije.

Agencija smatra da se do momenta realizacije obaveze troškovnog računovodstva od strane Crnogorskog Telekoma, može rukovoditi drugim dijelom Preporuke EC od 25.03.2005 godine o pružanju iznajmljenih linija ((COMMISSION RECOMMENDATION of 29 March 2005 on the provision of leased lines in the European Union – Part 2 – pricing aspects of wholesale leased lines part circuits)) koja definiše maksimalne vrijednosti cijena iznajmljenih linija, a koje su date slijedećom tabelom.

PREGLED MAKSIMALNOG NIVOA CIJENA IZNAJMLJENIH LINIJA PREMA PREPORUCI EC

Kapacitet	Gornji limit zbir mjesečne pretplate i 1/24 cijene priključka za dužinu do 2 km	Gornji limit zbir mjesečne pretplate i 1/24 cijene priključka za dužinu do 5 km	Gornji limit zbir mjesečne pretplate i 1/24 cijene priključka za dužinu do 15 km	Gornji limit zbir mjesečne pretplate i 1/24 cijene priključka za dužinu do 50 km	Gornji limit zbir mjesečne pretplate i 1/24 cijene priključka za dužinu do 200 km	Gornji limit za cijenu priključka
64 kbits	61	78	82	99	155	542
2 Mbits	186	248	333	539	964	1112
34 mbits	892	963	1597	2539	3789	2831
155 mbits	1206	1332	1991	4144	8752	3144

* Cijene su date u eurima

S obzirom da su Preporukom obuhvaćene linije dužine do 50 km, a da u Crnoj Gori postoje linije koje su duže od 50 km, EKIP je uključio i dodatnu dužinu linija (do 200 km) i za nju na osnovu pojedinih numeričkih metoda odredio najviši nivo cijene.

Crnogorski Telekom treba da u roku 90 dana od dana donošenja rješenja formira cijene trunk segmenta iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou tako da iste nijesu veće od Preporuke EC citirane gore. Tim putem onemogućava se ograničenje konkurencije putem suviše visokih cijena, koje bi onemogućavale konkurenciju na maloprodajnom tržištu. Zbog toga što Crnogorski Telekom ne raspolaže adekvatnim troškovnim modelom, EKIP smatra benchmark iz preporuke Europske komisije trenutno najboljom metodom.

Nametanjem ove obaveze EKIP smatra da će se otkloniti prepreku razvoju konkurencije na ovom relevantnom tržištu koja se odnosi na vertikalno prenošenje značajne tržišne snage i praksu unakrsnog subvencioniranja usluga. Naime, Crnogorski Telekom može da vrši vertikalno prenošenje značajne tržišne snage na način da veleprodajne cijene

utvrđuje iznad nivoa stvarnih troškova pružanja te usluge, dok usluge na pripadajućem maloprodajnom tržištu utvrđuje ispod nivoa stvarnih troškova. To dovodi do situacije da su alternativni operateri onemogućeni da uđu na ovo tržište. Nadzor nad cijenama je potreban jer se na taj način omogućava ulazak alternativnih operatora na ovo tržište, a samim tim i konkurentnost na maloprodajnom tržištu od čega krajnji korisnici mogu imati velike benefite. Iz navedenih razloga ovu obavezu je neophodno nametnuti Crnogorskom Telekom-u kao operatoru sa značajnom tržišnom snagom na tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija-veleprodajni nivo, te EKIP ocjenjuje da je naložena obaveza zajedno sa postavljenim rokovima adekvatna i srazmjerna.